

Р19Ср II 690/1.1/УУ

ПЕРСИЈСКА ПИСМА

ОД
МОНТЕСКИЈА.

ДРУГА СВЕСКА.

ПРЕВЕО С ФРАНЦУСКОГ

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

Г. КЛ. СЕКРЕТАР У МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ДЕЛА РЕДОВНИ

ЧЛАН СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1868.

Инв. бр. 122565

а

ПИСМО LXXXIII.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Ако има Бога, драги Редије, он баш мора да је праведан; јер да није праведан, био би најгоре и најнесавршеније између свију створења.

Правда је неки одношај правичности, који се стварно налази међу двама стварима: одношај је овај један исти па тичао се он Бога, тичао се анђела или најпоследње човека.

Истина је да људи не виде свакад ове одношаје; често баш и кад их виде клоне се од њих; а њихов је интерес оно што они увек виде најбоље. Правда диже свој глас; али она има муку докле учини да се може да чује у ларми од страсти.

Људи могу да чине неправде по што имају интереса чинити их, и по што воле себи него другоме. Они све раде гледајући на себе: нико није рђав узалуд; свакад мора бити неки узрок који човека на то склања, а тај узрок је увек његов интерес.

Али није могуће да Бог учини икада штогод неправедно: како се замисли да он види правду мора се мислити да ће он и чинити по правди;

јер, како он нема ни у чему никакве потребе него је довољан сам себи, он би морао бити гори од свакога створења, по чем би био неправедан без икаква интереса.

Тако, кад не би ни било Бога, ми бисмо морали увек волети правду, то јест, журити се да будемо као и оно суштаство, о коме имамо тако леп појам, и које, да га има, морало би бити праведно. И кад бисмо били слободни од јарма вере, не би требало да смо слободни од јарма поштења.

Ето, Редије, шта ме наведе да мислим, да је правда вечна, и да не зависи ни мало од воље људске; и кад би она од тога зависила, то би била страховита истина, коју бисмо морали тајити сами од себе.

Око нас је пуно људи, јачих од нас; они нам могу худити на хиљаду различитих начина, и три четвртине времена они могу то чинити без каштиге. Колико је уздање за нас што знамо да у срцу свију тих људи има неко унутарње начело које се бори за нас и које нас заклања од њихових злих намера.

Без тога бисмо морали бити у непрекидномоме страху; пролазили бисмо поред људи као поред лавова, и ни једнога тренутка не бисмо били обезбрижени за своје имање, за своју част и за свој живот.

Све ове мисли крећу ме против оних учених људи који представљају Бога, као суштаство које тирански извршује своју власт; који га представљају да ради онако како не бисмо смели радити ми, из страха да га не увредимо; који трпају на њега све оне недостатке које он на нама каштигује, и, у својим прекословним појмовима, описују га час као суштаство зло, а час као суштаство које мрзи на зло и каштигује га.

Кад се човек сам размисли, колико је задовољан ако нађе да му је срце праведно! Ово задовољство, ма да је колико оштро, ваља да га веома весели; он види да је толико узвишен над онима, у којих срце није праведно, колико је узвишен над тигровима и над медведима. Да, драги Редије, кад бих ја могао за цело свакад без погрешке поступати по правди, коју имам пред очима, ја бих држао да сам први међу свима људма.

Из Париза 1. месеца Цемадија, 1, 1715.

П И С М О LXXXIV.

РИКА ***.

Јуче бејах у инвалидима: да сам владалац, волео бих да сам ја ово заведење подигао, него

да сам три победе одржао. Свуда тамо видиш руку великога монарха. Ја мислим да то место највише поштовања заслужује на земљи.

Како је дивно видети на скупу у једном месту све ове жртве отаџбине, које само дишу да је бранити могу, и које, осећајући оно исто срце али не и ону снагу, жале само то што су немоћне да се још жртвују за отаџбину!

Има ли шта дивније него видети ове немоћне ратнике како у овом покоју врше онај тачни ред као да су пред непријатељем, како у овом облику рата траже последње своје задовољство, и како деле свој ум и своје срце међу дужностима вере и дужностима војничке вештине!

Ја бих сам желео да имена оних који умиру за отаџбину, буду сачувана у храмовима и записана у књиге, које би биле као извор славе и племенитости.

Из Париза 15. месеца Цемадија, 1, 1715.

ПИСМО LXXXV.

УЗБЕК МИРЗА

Верска архивност.

у Испахан.

Ти знаш, Мирза, да неки министри шаха Солимана бејаху намерни да све Јермене про-

терају из Персије или да их нагнају да приме мухамеданску веру, мислећи да ће наша краљевина бити погана, докле год држи у средини својој ове невернике.

Величина персијска отишла би без трага да у овој прилици беше послушана слепа побожност.

Не знам како се та намера не изврши. Ни они који је предложише, нити они који је одбише не знађаху јој све последице: случај учини што би ваљало да је урадила памет и политика, и спасе цевину од веће опасности него што би јој била да је изгубила какву битку или уступила две вароши.

Прогнањем Јермена мислило се да се затру у један мах сви трговци и све занације у држави. Ја држим у тврдо, да би велики шах Абас волео дати да му се одсеку оба две руке пре него би потписао такав указ; и да би он, одгонећи Монголу и другим индијским краљевима своје највредније поданике, држао да им је дао полу својих држава.

Гоњење, које наши ревносни мухамеданци дигоше против Гебра, отера ове гомилама у Индије, и одузе Персији народ онако вредан у земљодељу, који једини тек својим трудом беше у стању надвладати неплодност наших земаља.

Слепој побожности беше остало још и други удар да учини, да потре индустрију, а тиме би царевина сама од себе пала, а с њоме би, по нужди, пала и та вера, која је желела тиме да процвета.

Ако бисмо хтели размишљати без предубеђења, ја не знам, Мирза, да ли није баш добро да у једној држави буде више вера.

Примећено је да они, којима се вера тек трпи, обично бивају кориснији својој отачбини, него они који верују веру која господари; јер, не могући доћи до чинова и одличја, не могући се одликовати другим чим до богатством и имавином, они се журе трудом својим да до тога дођу и да врше у друштву службе понајтеже.

Даље, како свака вера заповеда оно што је корисно друштву, то је добро да се свака ревносно и врши: а шта би могло већма распалити ову ревност ако не множина вера?

То су парци, који један другом ништа не праштају. Суревновање силази чак и до појединих; свако се добро чува и боји да не учини што би осрамотило његову странку и изложило је презрењу и немилосном претресању противне странке.

С тога се увек опајало да је каква нова секта, кад се појави у каквој држави, најпо-

узданије средство да се поправе све злоупотребе старе.

У залуд је говорити да владалац нема никаква интереса да трпи више вера у својој држави: кад би се све секте на свету сабиле у државу једнога владоца, и пак му то не би било ни од какве штете по чем ни једне секте нема која не би налагала послушност и проповедала покоровање.

Ја признајем да су историје пуне ратова за веру: али, нека се узме добро на ум, није множина вера заметала ратове, него дух нетрпљења, који одушевљаше ону, која се држала да је сама господар-вера.

То је дух прозелитизма који Јевреји примише од Мисираца, и који од њих пређе, као каква прилепљива народна болест, Мухамеданцима и Хришћанима.

То је управо нека несвестица, које напредци не могу се сматрати другојаче, него као право омрачење људскога разума.

Јер најпоследње, и кад не би било нечовечно присиљавати савест других људи, и кад из тога не би истицао никакав рђав последак, каквих на хиљаде клија тамо, ипак би ваљало да је човек луд па то да предузме. Онај који нагони мене да променим своју веру, нагони ме само за то што он не би променио своју кад би га

ко нагонио: њему се дакле чини неупутно што ја не ћу да учиним оно што ни он сам не би учинио може бити за сва царства за свету.

Из Париза, 26. месеца Цемадија, 1, 1715.

П И С М О LXXXVI.

Односи у породици,

РИКА ***.

Мени се чини да се овде породице саме самците управљају. Муж има тек неку сенку власти над својом женом, отац над својом децом, господар над својим робовима. Суд се меша у све њихове тербе; и буди уверен да ће он увек бити против мужа суревњива, против оца цандрљива и против господара који много истражује.

Онома дне сам био тамо где се суди. Пре него што се дође тамо, мора се проћи испод оружја небројених младих трговкиња које вас све позивају примамљивим гласом. Ово позорје с почетка је смешно; али после постане тужно кад се уђе у велике одаје где се виђају само људи у којих су хаљине још озбиљније него лица. Најпосле се улази у светилиште где се казују све кућевне тајне и где је оно јавно што се радило у највећој тајности.

Ту ти дође нека скромна девојка да искаже муке од девовања које је одвећ дуго чувала, да каже како се борила, како се с муком одупирала: она се тако мало поноси својом победом, да увек прети да ће скоро бити побеђена; и да не би њеноме оцу биле непознате њезине, потребе она их казује свему народу.

За тим дође нека жена безобразница и поче излагати бруке које је чинила својему мужу хотећи тиме користити се да се растави од њега.

С таквом истом скромношћу дође друга једна и каже да јој се већ додијало звати се жена а не бити жена: она откри тајне, које је покривала брачна ноћ; тражи да је прегледе највештији вештаци и да је, за тим, пресуда врати у сва права девојачка. Има их и таквих које зачикавају своје мужеве и позивају их јавно на борбу, која је пред сведоцима тако тешка; а овај начин доказивања колико је брука за жену која сверује толико и за мужа који пропадне.

Има ту без броја девојчина преварених или обманутих, које граде људе много горима него што су. Љубав се разлеже по овоме суду: ту ти се само говори о разјареним очевима, о превареним кћерима, о неверним љубавницима и цандрљивим мужевима.

По закону, који се ту врши, свако дете, за брака рођено, сматра се да је мужевље: уза-

луд би он имао довољне узроке да то не верује, то закон место њега верује и ослобођава га од истраживања и незгода.

У овом суду пресуђује се по већини гласова: али кажу да се искуством дознало да би било боље кад би се пресуђивало по мањини: и то је врло природно; јер је врло мало људи паметних, а сваки ће признати, да будала има без броја.

Из Париза први дан месеца Цемадија, 2. 1715.

ПИСМО LXXXVII.

РИКА ***.

Кажу да је човек дружевна животиња. Ако је то тако, онда се мени чини да је Француз више човек него икакав други: то је што оно реку човек па човек; јер ми се чини да је он и створен само за друштво.

Па сам још опазио међу њима неке људе, који су не само дружевни него су сами свеопште друштво. Наћи ћеш их у свакоме углу; рекао бих да се у једно време налазе у четири дела вароши: сто оваких људи приметнији су него грађана две хиљаде; оно што би куга или глад опустела они би, пред очима странаца,

могли потпунити. У школи се пита: може ли једна ствар у једно време бити на више места; они су собом доказ ономе о чему толико споре философи.

Они се увек журе, по чем имају за важне ствари да упитају све оне, које виђају, куда иду или од куда долазе.

Нико им не може избити из главе да је пристојно и лепо сваки дан походити публику на по се, не рачунајући походе укупне које јој они чине тамо где се она скупља: но како је за то веома кратак пут, то се ове походе и не рачуне ни у што у њихову церемонијалу.

Они више дрмају вратима на кућама него ветрови и олује. Кад би човек загледао у вратарске спискове, нашао би њихова имена уписана по хиљаду пута. Они проводе свој век на пратњама, у честитању онима који се предичу од болести или онима који се жене или удају. Краљ не може ни једноме од својих поданика учинити какву милост, а да њихова кола не затутње да му честитају. Најпосле се враћају кући да се одморе како да сутра дан предузму на ново мучне своје службе.

Један од оваких људи умре онома дне од умора; и на гроб му ставише овај запис: Овде се одмара онај који се никад није одмарао. Он је био на пет стотина и тридесет укопа. Радо-

вао се рођењу две хиљаде шест стотина и осамдесеторо деце. Пензије које је он честитао својим пријатељима, и свакоме особитим речима, износе два милиона шест стотина хиљада ливара; пут што је учинио калдрмом износи девет хиљада шест стотина стада,¹ а изван вароши на тридесет и шест. Беседа му је била мила; имао је готових три стотине шездесет и пет приповедака; а још од детињства био је научио сто осамнаест пословица из старих књига које је употребљавао у светлим приликама. Најпосле умрљо је у шездесетој својој години. Ја ћутим, путниче; јер како бих ти и могао испричати све шта је он радио и видео у своме веку?

Из Париза, 3. месеца Цемадија, 2, 1715.

П И С М О LXXXVIII.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

У Паризу је слобода и једнакост. Рођење, врлина, заслуга, баш и ратна, макар колико била сјајна не могу човека да уздигну над гомилу, у коју је умешан. Нико и не зна за суревновање због чина. Као да је у Паризу први онај, који има најбоље коње у колима.

¹ Даљина од 125 корака.

Великаш се зове онај човек који бива у краља, који се састаје и разговара с министрима, који има предака, дугова, и пенсија. Ако с тим он може да сакрије своје залудничење и да се покаже као да има некаква посла, или као да му се допадају задовољства, он се држи да је најсрећнији човек на свету.

У Персији су само они великаши и господа, којима владалац да нешто власти у државним пословима. Овде има великаша који су самим рођењем велики; али су без важности. Владаноци су као они вешти мајстори, који се, за извршење својих послова, увек служе најпростијим машинама.

Милост је велика богиња Французима. Министар је као велик свештеник, који јој приноси врло много жртава. Они који њега окружавају нису ни мало одевени у бело; час жртвујући а час жртвовани они се сами предају својему идолу са целим народом.

Из Париза 9. месеца Цемадија, 2, 1715.

П И С М О LXXXIX.

УЗБЕК ИБЕНУ

Слава и добротворост.

у Смирну.

Жеља за славом ни мало се не разликује од онога нагона који имају сва створења за

своје одржање, свој опстанак. Као да умножавамо своје биће кад га можемо да пренесемо у памћење других људи: то је неки нов живот који добијамо, и који нам постаје онако исто драг као и онај који нам је небо дало.

Али како сви људи не маре подједнако за живот то нису подједнако ни осетљиви за славу. Истина ова племенита страст увек је урезана у њихово срце; али уображење и васпитање могу је изменити од хиљаде руку.

Разлика ова између човека и човека још осетнија бива између народа и народа.

Може се поставити као редовно правило, да у свакој држави, жеља за славом расте са слободом поданика и умањује се с њоме: слава никад није другарица робовању.

Један паметан човек говораше ми онома дне: ми смо у Француској, у многим погледу, слободнији него ви у Персији, с тога и волимо више славу. Ова срећна мисао о слави мами Француза да од свега срца ради оно што ваш султан може да добије од својих поданика тек истављајући им без престанка пред очи каштиге и награде.

У нас владалац мари и брани част и последњему од својих поданика. За одржање чести имају судови: то је освећено народно благо, благо над којим владалац нема никакве вла-

сти, по чем не може имати је а да не нахуди својим интересима. Тако, ако би који поданик нашао се увређен у својој части од стране владоца, било каквим претпостављењем, било најмањим знаком презрења, он би одмах оставио његов двор, његову службу, његово достојанство, и отишао би својој кући.

Разлика је и међу војском француском и вашом. Ваша је војска састављена од робова који су по својој природи страшљиви, и који страх од смрти савлађују само страхом од каштиговања; што производи у души неки нов род ужаса који је залуђује: француска војска на против иде пред ударе с одушевљењем и прогони страх неким задовољством, које је јаче од страха.

Али ми се чини да је светилиште части, доброга имена, и врлине утемељено у државама и земљама, у којима се може изговарати реч: отачбина. У Риму, у Атини, у Лакедемонији сама част плаћаше највеће услуге; венац од растова или од лаворова лишћа, каква статуја, каква похвала, бејаху бескрајна награда за какву одржану победу или за освојен град.

Тамо човек који би био извршио какво лепо дело, беше довољно награђен самим тим делом. Он не могаше срести ни једнога својега саотачаственика а да не осети милину што му је

учинио добро: он рачунаше број својих услуга по броју својих саграђана. Сваки човек је моћан да учини добро другоме човеку: али ко помогне срећи целога каквога друштва тај се уподобљава боговима.

А ово племенито побуђење зар се не ће са свим угасити у срцима ваших Персијанаца, код којих су службе и достојанства тек оно чиме ћуд владоца располаже? Добро име и врлина тамо су празне речи ако уз њих не иде и владалачка милост, с којом се то рађа а и умире. Човек, кога данас свако поштује, није сигуран ни мало да сутра не буде обруган. Данас војвода над војскама, а сутра, може бити, владалац ће га поставити за свога кувара, нити ће му оставити наду на другу какву похвалу осим ту да је добро зготовио киселу чорбу.

Из Париза, 11. месеца Јемадија, 2, 1715.

П И С М О Х С.

*Гаспару Ривосу
Војводи.*

УЗВЕК ИСТОМЕ

у Смирну.

Од ове опште страсти, коју народ француски има за славу, начинило се у мишљењу појединих људи нешто што се зове честољубивост, то је управо карактер свакога реда људи;

али се највише опажа код војника. Мени би било веома тешко да ти то представим; јер ми о томе немамо ни појма чистога.

Некада Французи, особито племићи, држаху се само закона тога честољубља: по њима управљаху све своје владање у животу; и они бежаху тако оштри, да се не могаше, без каштиге веће од смрти, не велим преступити него ни обићи ни најмања одредба.

Кад се мораху да расправе свађе, ти закони прописиваху само један начин пресуђивања, који беше двобој, и који расправљаше све тешкоће. Али у томе беше зло то, што су често пресуду ту изрицале друге стране, а не оне којих се ствар тичала.

Ако је човек најмање познат ваљаше да се умеша у свађу и да собом плати као да би и сам био љут. Он би увек сматрао за част такав ласкав позив; и онај који не би дао четири пиштола¹ коме човеку да га скине с вешала и да спасе и њега и породицу му, не би се ни мало затезао изложити по хиљаду пута свој живот смрти за њега.

Овакво пресуђивање беше зло; јер ако који човек беше вештији или јачи него други, то није било да он и право има боље него онај.

¹ Златан новац.

С тога су краљеви оштро запретили дво-боје, али узалуд; част која хоће увек да влада, буни се и не слуша закона.

Тако се Французи налазе у неком насилном стању, јер закони части налажу поштену човеку да се освети кад је увређен; а, с друге стране, суд жестоко казни који се освећује. Ако се држиш закона части, погубиће те по судској пресуди; ако се владаш по законима судским, протераће те за свагда из људскога друштва: имају дакле само два пута и оба страховита: или да човек умре, или да буде недостојан да живи.

Из Париза, 18. Цемадија, 2, 1715.

ПИСМО ХСІ.

УЗБЕК РУСТАНУ

у *Испакан*.

Дође овамо нека личност, као персијски посланик, који се безобразно игра двојицом највећих краљева на свету. Он донесе француском монарху даре, које наш владалац не би послао ни каквome краљу ириметијскоме или ђурђијанскоме, и, својим гадним тврдовањем, обрука величанство оба две царевине.

Он се обрука пред народом који држи да је најуглађенији у Европи, и учини да се на

западу рече да краљ краљева само над варварима влада.

Њему су указивана одликовања, која је он као хтео сам одбити; и као да двор француски већма цењаше персијску величину него он, прими га с достојанством пред народом, коме је он презрење.

Немој ово ником у Испахану казивати: поштеди главу једнога несрећника. Не бих сам био никако рад, да наши министри казне њега за своју несмотреност и недостојан избор, који су сами учинили.

Из Париза последњег дана Цемадија, 2, 1715.

П И С М О Х С И I.

УЗБЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Луј XIV септ.

Владаоца, који тако дуго влада, више нема.¹ Он је учинио да су људи много говорили за његова живота; а све уђута кад он умре. Чврст и јуначан у последњем тренутку, он изгледаше као да тек судбини уступа. Тако умре и велики шах Абас, по што испуни сву земљу својим именом.

¹ Он умре првог Септембра 1715.

Немој да мислиш да је овај велики догађај овде побудио само морална размишљања. Свак се забринуо за своје послове, и како да се користи у овој промени. Како краљ, праунук покојнога, нема више од пет година, тако је један кнез, стриц му, проглашен за управника (регента) краљевству.

Покојни краљ оставио је тестаменат, који ограничава власт управнику. Вешт овај кнез оде у скупштину (парламенат), и, изложивши сва права својега рођења, изради да се обори наредба покојнога краља, који хотећи надживети себе самога, намераваше да још и по смрти влада.

Скупштине (парламенти) налице на оне развалине, које газимо ногама, али које опет увек напомињу мисао каквога знатнога храма у вери старих народа. Оне се не мешају ни у што осим да изричу правду, и њихова је власт увек лагана, осим да јој какав неподвиђени случај прида снагу и живот. Ова велика тела имала су судбу људских ствари: уступила су времену које све руши, квару нарави који све ослабљава и врховној власти која све потиरे.

Али управник, који се хтеде умилити народу, показа се да поштује овај облик јавне слободе; и као да би мислио подићи од земље храм и идола, хтео је да се сматрају они као

потпора монархији и темељ свакој законитој власти.

Из Париза 4. Редепа 1715.

ПИСМО ХСІІІ.

УЗБЕК СВОМЕ БРАТУ, ДЕРВИШУ У МАНАСТИРУ КАЗВИНУ.

Вера.

Ја се поклањам пред тобом, освећени дервишу, и ничке падам: ја сматрам стопе ногу твојих као зенице очију својих. Твоја је светост толика, да ми се чини да имаш срце нашега светога пророка; твојем испаштању диви се и само небо; анђели, гледајући те с висине славе, говоре: како је он јоште на земљи, кад му је дух с нама, и облеће око престола који стоји на облацима?

А и како те не би поштовао ја који сам научио од наших учених људи да дервиши, ма и невернички, увек имају карактер светости, са кога их правоверни поштују, и да је Бог изабрао себи у свим крајевима света душе чистије од других, да их је одлучио од безбожнога света, те да њихове муке и топле молитве обустављају његов гњев, који је готов пасти на непокорне народе?

Хришћани казују чудеса о својим првим испосницима који бегаху у страховите пустиње

тиваидске, и којима бише поглавице Павле, Антоније и Пакомије. Ако је истина оно што они о њима причају, онда је живот тих пустињика тако исто пун чудеса као и живот наших најосвећенијих имама. Они су проводили некад по пуних десет година не видевши никаква жива човека; али борављаху ноћу и дању с ђаволима: њих без престанка мучаху ови лукави духови; нахођаху их у постељи, за оброком; нигде им не беше уточишта од њих. Ако је све ово истина, светињиче препоштовани, онда се мора признати, да никад нико није провео век у грђем друштву.

Паметни хришћани држе све ове приче као природне алегорије, које могу да послуже да ми осетимо несрећу својега људскога стања. У залуд ми тражимо у пустињи спокојно стање, искушавања иду увек за нама; наше страсти, у облику сотонину, нигде нас не остављају; ова чудовишта срца, ове обмане ума, ове празне сенке заблуде и лажи, показују нам се увек да нас преласте, и нападају нас чак у нашим постима и испаштању, то јест, докле год траје снаге у нас.

Што се мене тиче, препоштовани светињиче, ја знам, да је посланик божји окувао сотону и бацио га у бездан: он је очистио земљу, која

некад беше пуна сотонина царства, и удостојио је, да на њој бораве анђели и пророци.

Из Париза, 9. Шабана, 1715.

П И С М О X C I V .

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Јавно право

Никад не чух да се говори о јавноме праву а да се не почне брижним испитивањем: какво је порекло, почетак друштвима; а то ми се види смешно. Кад се људи не би никако скупљали у друштво, кад би они бегали један од другога, онда би ваљало разбирати за узроке томе, и тражити за што се они држе раздвојено: но они се рађају сви везани једни за друге; син се рађа код оца и остаје уз њега: ето ти друштва и узрока друштва.

Јавно право више је познато у Европи, него у Азији: али се може рећи да су владалачке страсти, трпљење народа, и улагивање писаца искварили му сва начела.

То право, данас као што је, јест наука која учи владоце до које мере могу газити правду, а да не нахуде својим интересима. Каква је то намера, Редије, хтети ставити непоштење и неправду у систему, само да би њи-

хова савест одебљала, па поставити за то правила, склопити начела и из њих изводити последице!

Безгранична власт наших сјајних султана, која нема других правила до саму себе, не производи више страшила него ова недостојна вештина, која хоће да повија и саму правду, која се никад не повија.

Рекао бих, Редије, као да има две правде различите једна од друге: једна, која расправља спорове засебне, и која влада у грађанскоме праву, и друга, која расправља потраживања између народа и народа и која тиранише у јавноме праву; као да право јавно није то исто што право грађанско само не ове или оне земље него свега света.

У ком другом писму објаснићу ти своје мисли о овој ствари.

Из Париза 1. Зилкаде, 1716.

ПИСМО ХСV.

УЗБЕК ИСТОМЕ.

Метун право.

Судије ваља да изричу правду између грађанина и грађанина; а сваки народ ваља да је сам врши између себе и другог народа. У овом другом дељењу правде не могу се упо-

требљавати друга правила него у оном првом.

Између народа и народа ретко има потребе да трећи буде суђаја, јер су предмети спора готово увек јасни и лаки за пресуђење. Интереси два народа обично су тако одељени да само ваља хтети право, па одмах и погодити шта је право; човек се не може ни мало повести за другим у својој сопственој ствари.

Није тако у парницама између грађанина и грађанина. Како они живе у друштву, то су интереси њихови тако измешани и испреплетани и таквих парница има, да је баш нужно да ко трећи разбистри оно што користољубивост парничара гледа да замути.

Само има две врсте праведних ратова: једни што се воде да се одбије непријатељ који напада, и други кад се помаже савезнику који је нападнут.

Није никако праведно водити рат за приватне свађе владалачке, мањ ако би ствар била тако важна да би заслуживао смрт или владалац или народ који је свађу учинио. Тако владалац не може отворити рат ако му нису учињене неке почести, које му пристоје, или се у нечем непристојно поступило спрођу његових посланика или друго што такво; тако исто као што ни грађанин нема права убити онога који му одриче прво место. Ово је за то

правило: објава рата ваља да је пресуда по којој се свакад према величини кривице одређују и казни, за то и ваља гледати да ли онај, ком се рат објављује, заслужује смрт: јер заратити на кога значи штети га казнити смрћу.

У јавноме праву рат је најтежа пресуда по чем би се њиме могло друштво уништити.

Репресалије су друго: то је закон који судови могу да изврше, да примере каштигу према кривици.

Трећа пресуда је: укратити коме владоцу користи, које би могао имати од нас, увек мерећи каштигу с увредом.

Четврта пресуда, која треба да је најчешћа, јесте: одрећи се савеза с народом, на кога нам је што криво. Ова је каштига равна прогнању, које судови досуђују да изметну из друштва кривце. Тако је и владалац, с којим ми прекинемо савез, истеран из нашега друштва, и више се не броји међу чланове његове.

А не може се ничим више осрамотити владалац какав него кад му одбијемо савез, нити се чим може више одликовати него када га тражимо и везујемо с њиме. Међу људима нема ништа славније па ни корисније него кад виде да и други увек маре и брину се за њихов опстанак.

Али да би савез био веза која нас доиста везује, он мора бити праведан: тако савез из-

међу два народа, да притисну трећи народ, није законит, и може се нарушити и без кривице.

Исто тако није на част каквome владаоцу, нити је достојно свезивати се с каквим тираном. Кажу да је неки краљ у Мисиру, дознавши за свирепости и за тиранисање краља самоскога, поручио му, да се окани тога: овај то не учини, а он му откаже своје пријатељство и свој савез.

Освојење само собом не даје никако права. Докле год народ живи дотле је он јемство за мир и за накнаду кривде; а ако народ буде затрвен и расејан, он је споменик тираније.

Уговори мира тако су свештени међу људима, да ми се чини да су они глас природе, која захтева своја права. Они су сви законити кад су услови у њима такви да народи који их везују, могу опстати оба два. А ако није тако, онда онај од два народа, који мора да пропадне лишен природне обране тим миром, може је тражити ратом.

Јер природа која постави различите ступње снаге и слабости међу људима, често је још изједначавала слабост са снагом помоћу очајања.

Ето, драги Редије, што ја зовем јавно право: то је право међународно, или још пре право разума.

Из Париза 4. Зилкаде, 1716.

ПИСМО ХСVІ.

ПРВИ УШКОПЉЕНИК УЗБЕКУ

у Париз.

Дошло је амо много жутих жена из краљевине Визапурске: једну од њих ја купих за твога брата, управника Мазандеранског, који ми, пре месец дана, посла своју сјајну заповест и сто томана.

Ја се разумем у женама, тим боље што ме оне никад не изненађују и што моје очи никад не могу да се замуће потресима срца.

Никад не видех тако правилне и тако потпуне лепоте: дивне очи њезине изношаху на лице јој живот и увећаваху милину боје, која је кадра потамнети све дражести черкескиња.

Први ушкопљеник једног испаханског трговца удари ми на пазар; али се она с неким презирањем уклањаше од његових погледа а као моје да тражаше, као да би ми хтела рећи, да груба трговчетина није достојна да узме тако благо, и да је она намењена далеко знатнијему мужу.

Баш ти се исповедам, да осећам сам неку тајну милину кад помислим о дражима овога красног чељадета: чини ми се да је гледам како улази у сарај твојега брата: драго ми је предвидети чудо, у коме ће се наћи све његове

жене кад је виде: једнима ће бити страшна мука, друге ће обузети тајна жалост, али силнија него у првих мука; оне ће се лукаво тешити које се већ не надају ничему, а оне које се још надају, помамиће се од једа.

С једнога краја краљевине па чак на други ја хоћу да изменим са свим један харем. Колико ћу страсти покренути! колики страх и муке приправити!

Међу тим, поред свега тога унутарњег немира, спољашњост ће бити потпуно спокојна; велики потреси биће скривени на дну срца; туге ће се гутати а радости уздржавати; послушност не ће ни у чему бити мања нити ће правила олабавити; благост, увек приморавана да се јавља, изићи ће и из самога очајања.

Ми опажамо да што више жена имамо пред очима, то нам оне све мање главобоље задају. Већа нужда да се допадну, мања могућност да се пријатеље као другарице, више примера покоравања, све је то оков за њих. Оне непрестанце пазе једна на другу: рекао би човек, да су оне у договору с нама и да раде да постану још зависније него што су; оне нам отварају очи ако ми зажмуримо. Шта ја говорим? та оне без престанка још драже господара против својих супарница; а не виде колико су и саме близу до оних које он казни.

Али све ово, дивни господару, све ово није ништа ако ту нема господара. Шта можемо учинити ми с овом празном сенком од власти, која се никад не предаје цела целцита? Ми тек слабо можемо да представимо половину тебе: ми им можемо показати само гнусну стегу. А ти, ти разблажаваш страх надеждама; вољнији си кад милујеш него што си кад претиш.

Враћај се дакле, сјајни господару, враћај се те унеси свуда у ова места знаке своје власти; враћај се те ублажи безнадежне страсти; дођи те отклони узроке грешењу; дођи те стишај љубав која већ гунђа, и учини и саму дужност да је драга; враћај се, на последак, те ослободи верне ушкопљенике своје од терета који сваки дан све тежи бива.

Из испаханскога сараја, 8. Зилкаде, 1716.

П И С М О Х С V I I .

УЗБЕК ХАСЕИНУ, ДЕРВИШУ У ПЛАНИНИ ЖАРОНУ.

Трип. на ти, мудри дервишу, кога радознали дух блиста толиким знањима, послушај што хоћу да ти кажем.

Овамо има философа који доиста нису достигли до врха источне мудрости; они нису ни-

како били узношени чак до светлога престола; они нису слушали непогрешљиве речи од којих се разлежу анђелски корови, нити су икад осетили страховите наступе божанствене лудо-сти: али, сами собом, без светих чудеса, они лагано, у тишини, ступају по трагу човечијега разума.

Ти не би веровао докле их је одвео овај вођ. Они су осветлили хаос и објаснили, простом механиком, поредак божанскога створа. Творац природе даде покрет материји, а више није ни требало па да постане ова дивотна различност последица које виђамо у васионој.

Обични законодавци предлажу нам законе за уређење људских друштва, законе, који су толико изменљиви колико и ум оних, који их постављају и народи који их врше; ови пак само нам говоре о општим непроменљивим, вечитим законима, који се врше без икаква изузетка редовно, правилно и неописано брзо у бескрајним просторима.

И шта мислиш ти, божански човече, да су ови закони? Ти помишљаш, може бити, да ћеш, улазећи у савете вечнога, бити удивљен светлошћу тајна; напред још мислиш да не ћеш моћи разумети: само се спремаш да се дивиш.

Али ћеш одмах променити своје мисли: они не заслепљују празним поштовањем; с њихове простоте баш људи их дуго нису познавали; и

тек после дугога размишљања видела се сва њихна плодност и пространство.

Први је закон да свако тело тежи да оцрта праву пругу, ако не би ударило на препреку која би га одвратила; а други, који је тек последица првога, да свако тело које се обрће око какве средине, тежи да се од ње удаљи, јер што би оно било даље од средине, то би пруга, коју оно црта, била ближе правој пруги.

Ето, дивни дервишу, кључа од природе; ето плодних начела из којих се извлаче недогледне последице.

Знање пет или шест истина испуни њихову философију чудесима и поможе им да учине толико чуда колико нам причају за наше свете пророке.

Јер сам уверен да нема ни једнога од наших учених људи, који се не би нашао у чуду ако би му се рекло да измери на кантар сав ваздух који је око наше земље, или да премери сву воду која сваке године пада на њу; који се не би замислио четири пута пре него што би рекао колико миља пређе глас за један сахат, колико времена треба зраку да од сунца допре до нас, колико је хвата одавде до Сатурна, под каквом кривином мора се начинити лађа па да најбоље може пловити?

Кад би какав божански човек украсио дела ових философа високим и дивним речима, кад

би умешао у њих какве дрске слике и тајне алегорије, он би, може бити, удесио такву књигу, која би само светоме алкорану уступала.

Али, ако ваља да ти кажем своју мисао, ја ти ни мало не милујем тај слог са фигурама. У нашем алкорану има сила божја ситница, које ми се увек чине ситнице, и ако су уздигнуте силом и живошћу израза. Најпре помислиш да су надахнуте књиге само божанске мисли, казане човечијом беседом; а овамо напротив у нашем алкорану често се наводи говор божји а мисли људске: као да је по некој дивној ћуди Бог казивао речи, а човек им дао своје мисли.

Можда ћеш рећи да ја говорим одвећ слободно о највећој нашој светињи; помислићеш да је то плод независности у каквој овде живи свет. Али није; хвала нека је небу, још ми памет није покварила срце; и, докле год уваживим, Алија ће бити мој пророк.

Из Париза 15. Шабана 1716.

П И С М О ХСVIII.

УЗБЕК ИВЕНУ

у Смирну.

Нема на свету земље, у којој би срећа била тако превртљива као у овој. Сваких десет го-

дина бивају преврати који стрмоглаве богаташа у сиротињу, а подижу божјака брзим лѐтом на врх богатства. Онај се чуди својој сиротињи а овај својему изобиљу. Нови богаташ се диви мудрости божјега промисла, а сиромаш слепој људској судбини.

Они који купе данке, плове по благајницама; међу њима мало је Тантала. Међу тим они почињу тај занат последњом сиротињом. Док су сиротиња, нико их не гледа колико и блато; а кад се обогате, стеку доста и поштовања: с тога се они и труде од сваке руке, само да поштовање стеку.

Они су сада у неком веома мучном положају. Установљава се један суд који хоће да им одузме сва добра. Они не могу ни да склопе ни претаје своје имање, јер га морају открити, ако не ће да изгубе главу, те тако су нагнани да пролазе кроз теснац веома узан, хоћу да кажем: између живота и својега новца. И, још у антрешел њиховој несрећи, има један министар, чувен са својега оштроумља, који их не штеди нигде од својих шала и увек их напада у договорима са својим другарима. Нема свакад таквих министара који би хтели засмејавати народ, за то ваља захвалити овоме што се примио тога посла.

Ред лакеја (служитеља) у Француској је у већем поштовању него игде на другоме месту: то је расадник великаша; он попуњава празнине других редова. Они који га састављају заузимају место великих несрећника, упропашћених чиновника, племића изгинулих у пламену рата; и, кад собом не могу да учине ништа, они покрећу све велике куће средством својих кћери, које су као неко ђубре које нагнојава планинске и посне земље.

Ја налазим, Ибене, да је промисао дивно поступио у деоби богатства. Кад би га он био дао само добрим људима, они се не би доста разликовали од врлине, нити би се сва ништоћа богатства дала опазити. Али кад се разгледа какви су људи, који највише богатства имају, онда презирући богаташе човек најпосле почне презирати и богатства.

Из Париза 26. Махарана 1717.

П И С М О Х С I X .

РИКА РЕДИЈУ

у Млетке.

Мода.

Чудо је каква је ђудљива мода у Француза! Они су заборавили како су били одевени летос; а још не знају како ће се оденути зимус:

али је још најтеже знати колико треба мужу да своју жену обуче по моди.

Која би вајда била да ти описујем како се они одевају и како се ките? нова каква мода срушила би ми сав рад, као и рад њихових посленика; и пре него би ти примио моје писмо све би било измењено.

Жена која би отишла из Париза и провела где на страни шест месеца, кад би се вратила, изгледала би као да је заборављена још пре тридесет година. Син не познаје лика своје мајке, толико му се хаљина, у којој је она мована, чини необична: он држи да је то каква Американка измалана, или да је молер хтео да изрази тек своју вољну мисао.

Некад повезивање главе иде неосетно на више па га тек какав преврат на један мах понизи. Некад је тај главин намештај био тако висок да је лице женино долазило по средини њезине висине, а други пут опет бивало је са свим супротно. Ко би веровао да су мајстори често морали повишавати, понижавати, и ширити врата на кућама како су кад женске хаљине и повезивање главе то од њих захтевале; и тако је и њихова вештина била покорна ћуди модиној. Неки дан ћеш видети на лицу које жене без броја младежа, а сутра дан их нема ни једнога. Некад жене имаћаху струк и

зубе, а сад за то нико и не пита. У овоме променљивоме народу, макар шта говорили пакосни подсмевачи, кћери су другојачије него мајке им.

Тамо је у реду да се живи као и моде: јер Французи мењају своје нарави према годинама својега краља. Владалац би још могао, кад би хтео, учинити да овај народ буде озбиљан. Владалац предаје карактер својега духа двору, двор вароши, а варош областима. Владачева је душа калуп за све друге душе.

Из Париза 8. Сафара 1717.

ПИСМО С.

РИКА ИСТОМЕ.

Говорих ти онома дне о чудном непостојанству Француза у модама. Међу тим је непојамно како су они у томе упорни; они све по томе цене: по томе они суде о свему што бива у других народа; све странско њима је смешно. Признајем ти да не могу да подесим ову њихову заузетост за своје обичаје с оним што их они сваки дан мењају.

Кад кажем да они презиру све што је странско, ваља да знаш да је то само у ситницама;

јер у важним стварима, они се толико не уздају у себе, да их то већ понижава. Они драге воље признају да су други народи паметнији од њих, само да се њима призна да су они опет лепше одевени: они ће се покорити радо законима другог супарничког народа, само да француски мајстори од парока, могу одређивати, као какви законодавци, форме парокама код других народа. Ништа им није милије видети него да укус њихових кувара влада од југа до запада и да се њихови шешири носе по свој Европи.

Код оваких красних врлина шта им је стало што им памет долази с поља и што су они узајмили од својих суседа све што се тиче управе политичке и грађанске?

Ко би могао помислити да најстарије и најсилније краљевство у Европи може бити управљано, кроз више од десет векова, по законима који нису за њега скројени? Кад би Французи били покорени то не би било тешко разумети; али су они покорили друге.

Они су оставили своје старе законе, које су издали први њихови краљеви на општим народним скупштинама; и, што је најчудније, закони римски, које они узеше место својих, бејаху нешто издати нешто поправљени од царева, који живљаху у време њихових законодаваца.

И, да би та позајмица била са свим позајмица, и да би им сва памет долазила са стране, они усвојише све папске установе, и од њих начинише један нов део својега права: нову врсту ропства.

Истина, у последње време, написаше неколике уставе за варош и за области: али је то по готову све узето из римскога права.

Ова множина усвојених или, тако рећи, прирођених закона толика је да оптерећава под једнако и правду и судије. Али ипак ти зборници закона нису ништа спрема оне страховите војске од тумача и објашњавача, људи који су знањем толико слаби колико су бројем јаки.

И то није све; странски закони увукоше толике форме, крајност којих прави је стид за човечки разум. Било би доста тешко одредити: да ли је форма опаснија од како је ушла у судство, или докле је још боравила у медицини; да ли је она починила веће јаде у оделу правозналачком или под широком капом лекарском; и да ли је она у ономе више људи упропастила, или под овом сахранила?

Из Париза 17. Сафара 1717.

ПИСМО СІ.

УЗВЕК

у * * *.

Овде људи увек говоре о уставу. Онома дне уђох у једну кућу где застах једног дебеља ружичне боје, који говораше јаким гласом: Ја сам издао пресуду; не ћу сад одговарати појединце на све што ви кажете; него читајте ту пресуду, па ћете видети да сам ја све ваше сумње расправио. Много сам се знојио док сам је написао, рече он, међући руку на чело: употребио сам све своје знање а требало ми је претурити и толике латинске писце. Ја то верујем, рече други који се ту налажаше, јер је то леп спис; и ја бих зачикао онога Језуита, који вам тако често долази, да не може боље написати. Читајте га дакле, рече на ново онај, па ћете се више научити за четврт сахата о тим стварима, него кад бисте о њима цео дан разговарали. Ето како он избегаваше разговор, а не показиваше своје знање. Али кад се виде притешњен, он изиде иза бусије, и поче говорити богословски многе будалаштине, а подржаваше га неки дервиш. Кад она друга двојица, што ту бејашу, хтеше му одрећи које начело он одмах говораше: то је за цело; тако смо нашли и пресудили ми, а ми смо негрешне

судије. А како можете ви, упитах ја, бити негрешне судије? А зар ви не видите, рече ми он, да нас свети дух осветљује? То је срећа одговорих му ја; јер по ономе што ви вас дан данас говористе, признајем да имате голему потребу да будете осветљени.

Из Париза 18. Ребијаба, 1, 1717.

П И С М О С И I.

УЗБЕК ИБЕНУ

у Смирну.

Најсилније су државе у Европи: царева држава и краљевине: Француска, Шпанска и Енглеска. Италија и велик део Немачке подељене су на врло много малих државица којих су владаоци, управо да кажем, мученици суверенству. Наши славни султани имају више жена него по неки од ових владалаца што има поданика, Владаоци италијански, који су још мање удружени, још су за веће жаљење; њихове су државе отворене као какви каравансараји, где морају да приме на конач ко им први дође: морају дакле да се лепе уз велике владатоце и да им даду пре део својега страха него ли пријатељства.

Управа у Европи већином је монаршка, или бар се зове тако; јер ја и не знам да је у

ствари икад и било такве управе; бар је тешко да она може дуго време опстати у својој чистоти. То је насилно стање које се увек прерађа или у деспотство или у републику. Власт не може никад бити под једнако подељена између народа и владоца; равнотежа се веома тешко одржава: мора власт опадати на једној страни докле расте на другој; тек је превага увек на страни владоца, који је глава војсци.

Тако је власт европских краљева врло велика, а може се рећи да је они имају колику и какву хоће: али је они не извршују у толиком пространству као наши султани; прво што не ће да вређају нарави и веру народима, а друго што је против њихове користи да власт терају тако далеко.

Ништа већма не приближује наше владоце к стању њихових поданика, него баш ова безгранична власт, коју они над њима врше; нити их ишта више потчињава превртанији и ђудима судбине.

Они су увели у обичаје да убијају све оне који им се што замере, а то потире сразмеру која треба да је између кривица и казни, и која је хармонија царевинама; а ову сразмеру савесно чувају хришћански владоци и с тога стоје далеко боље него наши султани.

Ако би који Персијанац или несмотреношћу или ма каквом несрећом пао у немилост код

свога владоца, он може у тврдо знати да ће изгубити главу, најмања дакле погрешка или најмања ђуд ставља га у ту нужду; а ако би се дигао на живот владаочев, или би предао његове градове непријатељу, опет му не би било ништа друго него да главу изгуби: он дакле нема да се боји у овом последњем случају никакве веће опасности него у оном првом.

С тога у најмањој немилости, знајући да ће за цело погинути, и не видећи ништа горе, он природно помишља да узбуни државу и да се дигне против владоца, по чем му тај једини пут и остаје.

Није то тако код европских великаша, којима немилост не одузима ништа друго осим благовољења. Они остављају двор и гледају да живе мирно и да уживају користи, које им даје њихово рођење. Па како они бивају осуђени на смрт само ако би учинили злочинство које се зове повреда величанства (*lèse—majesté*): то се они чувају да у то не падну, јер би у томе много изгубили а мало имали добити; са шта и бива мало побуна и мало владалаца који би гинули насилном смрћу.

Да се наши владоци, код толике своје неограничене власти, не чувају онако много, они не би више од једнога дана живели; и да не држе за новац толике војске које тиранишу

над осталим њиховим поданицима, њихова царства не би трајала дуже од месец дана.

Нема него четири или пет векова од како један француски краљ уведе страже, против ондашњег обичаја, да се сачува од тајних убилаца које неки мали владалац из Азије беше послао да га убију; до тога доба краљеви су живели мирно међу својим поданицима, као оцеви међу својом децом.

Не само да краљеви француски не могу самовољно одузети живот коме својему поданику, као што чине наши султани, него на против они увек дају милост свим преступницима: довољно је да који човек буде толико срећан да сагледа светло лице свога владоца, па већ он није недостојан да живи. Ови су владоци као сунце које свуда носи топлоту и живот.

Из Париза 8. Ребијаба, 2. 1717.

П И С М О С И I I I .

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Да бих ишао за мишљу својега последњег писма казаћу ти шта ми онома дне говораше један Европљанин, доста паметан човек:

Најгоре што чине азијатски владоци то је што се крију од својих поданика. Они хоће да

су већма поштовани; а тим чине да се већма поштује краљевство а никако краљ; и привлаче дух поданика к престолу а не к човеку.

Она невидљива сила што управља увек је иста за народ. Да десет краљева, које он само по имену познаје, буду удављени један иза другог, он не опажа никакве разлике: то је као је кад би њиме, један за другим, управљали какви духови.

Да је удар, који прекрати живот великом краљу Хенрику IV., погодио каквог индијског владоца, чувар краљевског печата и небројенога блага, које би онај био сабирао за се, могао би без бриге узети управу царства у своје руке а ни једноме човеку не би на ум пало да потражи својега краља, његову породицу и децу му.

Људи се чуде што нема готово никад промене у управи источних владалаца: од куда то долази, ако не од туда што је она тиранска и несносна?

Измене може само учинити владалац или народ: но тамо се владоци не брину да их ураде, јер у толикој власти они имају све што хоће и што могу имати: ако би ишта изменили то би могли само на своју штету изменити.

Што се пак тиче поданика, ако би који и имао какву намеру, не може је извршити у др-

жави; требало би да он на један пут умери ону страховиту власт, која је увек једина; за то му оскудева и време и средства: може дакле само ићи к извору те власти; за то му треба само мишица и један тренутак.

Убилац се пење на престо докле монарх слази с њега, пада и издише код ногу његових.

Незадовољник у Европи смишља да се пусти у тајне договоре, да одбегне непријатељу, да се дочепа ког утврђеног места, да подстакне какво гунђање међу поданицима. Незадовољник у Азији иде право владоцу, удињава, удара и стропоштава: он му затре и сам спомен; у часу једном роб и господар; у другоме отимач и законити ималац.

Тешко краљу који има само једну главу! Он као да само за то скупља на њу сву своју силу да покаже првоме који зажуди за влашћу место где ће је сву наћи.

Из Париза 17. Ребијаба. 2. 1717.

П И С М О С I V .

УЗВЕК ИСТОМЕ.

У Европи нису сви народи под једнако потчињени својим владоцима; на прилику, нетрпљива енглеска ђуд не оставља ни мало своме краљу времена да му власт дотежа. Покорност

и послушност врлине су, за које се они мало пеку: они о томе чудне разговоре воде. По њихној памети само једна веза може људе привезати а то је признање: човек, жена, отац, син везани су између себе само љубављу, коју једно спороћу другога има, или добротинством које једно другоме указује: и ова различна побуђења захвалности порекло су свим краљевствима и свим друштвима.

Али ако који владалац не само не хтене бринути се да му поданици живе срећно, него их још стане оптерећавати и сатирати, онда престају темељи послушности; ништа их не везује, ништа их не привлачи к њему; и они се враћају у своју природну слободу. Они кажу да никаква власт без граница не може бити законита. Јер ми не можемо, веле они, дати другоме више власти него што је сами имамо: а ми ни сами немамо над собом неограничену власт; на прилику, не можемо себи одузети живот: нико, дакле, завршују они, на земљи нема такве власти.

Злочинство повреда величанства (*lèse-majesté*), по њиховом мишљењу, није ништа друго него злочинство које чини слабији против јачега не покорављујући му се, па ма од какве руке била та непокорност. Тако народ енглески, који беше јачи од једнога својега влада-

оца објави, да је повреда величанства од стране владаоца, кад он ратује против својих поданика. Они дакле имају пуно право кад кажу, да није тешко вршити заповести њихова алкорана, који заповеда покоравати се силнима, по чем је немогуће не покоравати им се; само кад он не вели да се покоравају најбољима него онима који су најјачи.

Енглези кажу како је неки њихов краљ победио и заробио једног владоца, који му је хтео да уграби круну, па му пребацивао што је био неверан и клетвопреступник. Само је један тренутак, рече несрећни владалац, пресудио ко је од нас двојице издајник.

Отимач проглашава за бунтовнике све оне који нису гњавили отачбину као он; и мислећи да ни закона нема онде где не види судија, он тражи да се поштују као наредбе с небеса ћуди случаја и среће.

Из Париза 20. Ребијаба, 2, 1717.

ПИСМО СV.

РЕДИЈЕ УЗБЕКУ

у Паризу.

Ти ми много говори у једном од својих писама о наукама и о вештинама, које се обра-

ђују на западу. Ти ћеш ме убројити у варваре; али ја не познајем да корист која се има од њих накнађава људма штету, коју им оне чине сваки дан.

Слушао сам да је сам изналазак бомба одузео слободу европским народима. Владаоци не могући више поверити грађанима одбрану својих градова, јер би се ови, на прву бомбу, предали, нађоше узрок да издржавају велике редовне војске, с којима доцније угњетаваху своје поданике.

Од како се изнашао барут, ти знаш да нема града који се не би могао узети; а то ће рећи, Узбече, да више нема на земљи уточишта од неправде и од силе.

Ја увек стрепим да се најпосле не нађе каква тајна, која би показала краћи пут за затирање људи, за затирање целих народа.

Ти си читао историје: пази добро; готово све монархије основане су само на незнању вештина а срушене су само кад су се оне сувише обрађивале. Старо персијско царство даје нам за то домаћи пример.

Ја нисам одавно у Европи, али сам слушао од паметних људи за пустошења која чини кемија. Изгледа као да је то четврти бич који затире људе и затире их појединце али не-

престанце; докле их рат, куга и глад затиру гомилом, али овда онда

Шта нам је помогао компас и налазак толиких народа ако не да нам преда њихове болести пре него ли њихова богатства? Злато и сребро било је утврђено општим пристанком, да буде цена свакоме еспапу и јемство његове вредности с тога што ови метали бејаху ретки и непотребни за што год друго. Која нам је дакле корист што је њих сада више, и што, имамо два или три знака у место једнога, да означимо вредност једне жетве? Од тога имамо само више замета.

Али, с друге стране, тај изналазак је веома опасан за нађене земље. Цели народи бише затрвени; а оно људи што не изгибе, потпаде под такво ропство да се Мусломан згрозити мора од саме приче о томе.

О срећно незнање деце Мухамедове! Мила простото, која си толико драга нашем светоме пророку, ви ми напомињете увек простодушност старих времена и спокојство које владаше у срцима наших првих отаца!

Из Млетака 5. Рамазана, 1717.

ПИСМО СVI.

УЗБЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Или ти не мислиш никако о ономе што говориш, или ништа и не мислиш. Оставио си отаџбину да се учиш, а презиреш сваку науку: долазиш да се изобразиш у земљи где се негују вештине а сматраш их за опасне и штетне. Хоћеш да ти кажем, Редије, да сам ја сагласнији с тобом, него што си ти са самим собом?

Јеси ли добро размислио о варварском и несрећном стању у које дођосмо кад нам падоше вештине? Није нужде да то замишљамо, оно се и видети може. Још има народа 'на земљи, код којих би мајмун, мало много изучен, могао с чашћу живети; он би ту био недалеко од осталих становника; не би му се замерило да има необичан карактер и чудноват ум; он би био као и други и, може бити, да би га одликовали с његове хитлености.

Кажеш да су они што осниваху монархије готово сви били незналице у вештинама. И ја не одричем да су варварски народи могли, као бујни потоци, разлити се по земљи, и притиснути својим љутим војскама најуређеније др-

жаве: али, пази добро, или су они изучили вештине, или су гледали да их раде народи које победише; без тога би њихна власт прошла као тресак од грома и од олује.

Бојиш се, велиш, да се не изнађе какав начин затирања још жешћи од садашњег. Не: ако би се и нашла нека несрећнија вештина, та би на скоро прогнана била међународним правом; и општи и једногласни пристамак свију народа сахранио би у гроб тај изналасак. Ни владоцима не иде у рачун да чине освојавања тим путем; они морају тражити поданика а никако земаља.

Жао те је што је изнађен барут и бомбе; за чудо ти је што више нема града, који се не би могао узети; а то ће рећи да ти је чудно што су данас ратови краћи него што бејашу некад.

Ти си морао опазити, читајући историју, да су, од изналаска барута, битке много мање крваве него што биваху дотле, јер се војске готово нигде не хватају у коштац.

Па кад би се баш догодило да је нека вештина била у ком случају штетна, зар је само за то ваља одбацити? Мислиш ли ти, Ре-дије, да је и вера, коју наш свети пророк донесе с небеса, опасна с тога што ће она послужити некад да се измешају неверни Хришћани?

Ти држиш да вештине умекшавају народе па с тога да пропадају царевине. Напомињеш старо царство персијско, које паде с њиховога мекуштва: али овај пример далеко још није у стању да убеди, јер Грци који их победише толико пута и подјармише их, неговаху вештине далеко брижљивије него они.

Кад се каже да вештине разнежавају људе, то се бар не говори за оне који њих раде, јер ови нису никад залудни, а од свију порока залудничење највише слаби јунаштво.

Ту се дакле разумеју они који уживају вештине. Али како у земљи добро уређеној они који уживају угодности од једне вештине, морају сами неговати другу ако не ће да падну у стидну сиротињу: то се онда види да залудничење и мекуштво не другују с вештинама.

Париз је може бити једина варош на свету у којој се толико гледа на угодност и на задовољства; али можда и нема вароши друге у којој би се с таким муком заслужио хлеб. Да један човек може благовати ваља стотина других да раде без одмора. Каквој жени, на прилику, падне на памет да се тако и тако обучена јави у том и том друштву е! треба од тога часа сто вештака да не спавају нити да једу нити пију: она заповеда и они је слушају боље него што се слушају заповести на-

шега монарха, по чем је интерес највећи владалац на земљи.

Ова ревност за рад, ова страст за богаћењем прелази од сталежа у сталеж, од мајстора до великаша. Нико не воли да је сиромашнији од онога, кога одмах пред собом види. У Паризу ћете наћи људи који би имали одашта живети до страшног суда, али који раде без престанка и који се излажу да прекрате себи живот, да би, веле они, стекли од ашта ће моћи живети.

Тај дух овлада целим народом; тамо не можеш ништа друго видети него рад и трговину. Где је дакле народ од мекушаца, о коме ти толико говориш?

Чујеш, Редије, да речемо да се у којој држави трпе само вештине које су неопходне за срађивање земаља, а и њих има много, све пак друге које говеју угодности да се протерају; ја држим да би та држава била најјаднија држава на свету.

И кад би грађани били такви јунаци да се окане од свију толиких ствари, које су им од потребе, и пак би народ пропадао сваки дан а држава би ослабила тако да не би било толико нејаке силе која је не би могла покорити.

Не би било тешко побројати многе појединости те да видиш да би приходи грађана

готово са свим престали а тиме и приходи владаочеви. Не би ту више било одношаја између способности грађанина и грађанина; затрљо би се овај окрет богатства и овај напредак прихода, који истиче из зависности вештине од вештине; сваки би грађанин живео само од своје земље и од ње би извлачио тек онолико колико је нужно само да не умре од глади. Али како ово некад износи једва двадесети део државних прихода, то би се број грађана морао по степено смањивати те би их остао тек двадесети део.

Мотри добро докле доспевају приходи индустрије. Непокретно добро доноси годишње своје газди тек двадесети део своје вредности; али с једним дукатом боја насликаће молер икону, која ће вредити педесет. То се исто може казати и за златаре, вунаре, свиларе и за све мајсторе.

Из свега овога, драги Редије, излази то да ако какав владалац хоће да је снажан, ваља да му поданици живе у сваком благовању: ваља да се он труди набавити им излишности од сваке врсте онако исто као и за оно без чега живети не могу.

Из Париза 14. Шевала, 1717.

ПИСМО СVII.

РИКА ИБЕНУ

у Смирну.

Видео сам младога краља. Његов живот веома је скуп његовим поданицима; а не мање и целој Европи због великих немира, које би смрт његова могла произвести. Но краљеви су као и богови, докле живе ваља их сматрати као несамртне. Његово је лице величанствено, али мило: добро васпитање за једно с природним лепим својствима обећавају већ великога владоца.

Кажу да се карактер западних владалаца никако не може да позна докле год они не прођу кроз два велика огледа, кроз своју љубавницу и својега духовника. Одмах се опажају ово обоје како се труде да овладају памећу владаочевом; због тога ће бити жестоки битака; јер, под младим владоцем, ове две силе увек се боре; а измире се под његову старост. Док је владалац млад, дервиш има живе муке да свој положај одржи; краљева снага његова је немоћ: али други противник побеђује под једнако и кад је он у немоћи као и кад је у снази.

Кад сам дошао у Француску, затекао сам да с покојним краљем са свим управљају жене;

а овамо у оним годинама, у којима бејаше он, мислим да је то једини владалац на земљи који је њих најмање потребовао. Једном, говораше једна жена: баш ми ваља да учиним што за овог младог пуковника; познајем да је врло ваљан; хоћу говорити за њ министру. Друга једна говораше: дивно је чудо, да је овај млади архимандрит тако забачен; он ваља већ да је владика; он је од одабране куће а ја јамчим за његово владање. Међутим немој да мислиш да су ове жене биле у особитој милости код владоца: оне можда нису у својем веку два пута говориле с њиме, што није никаква тешка ствар код европских владалаца. Него је је то с тога што нема ни једнога који би имао какав чин било у двору, било у Паризу, било у областима, а да нема какву жену кроз чије руке пролазиле би све милости а кад кад и неправде које тај може да учини. Све ове жене у договору су међу собом и чине тако рећи неку републику, које чланови, увек устаоци, узајмице се служе и потпомажу; то је као каква особита држава у држави: и онај који је у двору, у Паризу, или у областима; који гледа како раде министри, судије, владике, аџо не би познавао жене, које њима управљају, био би као човек који гледа какву махину како ради, али јој не зна пружине које је крећу.

Мислиш ли ти, Ибене, да се која та жена склања да буде пријатељица коме министру зато, да с њиме живи? Сачувај Боже! него да му представи свако јутро петорицу или шесторицу за унапређење: и њихова природна жеђ за добротворством толика је да нема броја оним људма којима оне желе тако добра чинити, и који опет њима чине приход од сто хиљада ливара.

У Персији се људи жале што две или три жене управљају краљевином: много је то горе у Француској, где жене све управљају, и не само да преузимају сву власт на крупно, него је цепају и на делиће.

Из Париза последњег дана месеца Шавала, 1717.

ПИСМО СВИИ.

УЗВЕК ***.

Имају овде неке књиге којих ми у Персији никако немамо, а које су овде веома у моди: то су новине. Лењости је баш по вољи кад њих чита и поноси се онај који може за четврт од сахата да протрчи по тридесет великих листова.

У већини од ових књига писац се не брине за веселе читаоце; него их пола мртве одвлачи у какав предмет који је потонуо у море од

речи. Неки хоће да се обесамрти дванаестином (in—douze), неки четвртином (in—quarto), трећи, који још лепше намере има, тежи у фолио (in—folio): с тога се мора да растеже и ствар о којој се пише, што он и чини не жалећи ни мало јаднога читаоца, који се мора да мучи смањујући оно, што је писац опет с толиком муком развукао.

Не знам, ^{***}, каква је корист писати овака дела: ја бих тако радио тек кад бих хтео да упропасти своје здравље и каквог књижара.

Новинари најнеправије раде што говоре само о новим књигама; као да би истина кад год била нова! Мени се чини кад би ко прочитао све старе књиге, да не би имао узрока претпостављати им нове.

Али они, узимајући као дужност, да морају говорити само о делима која су још врућа, испод чекича, узимају још и другу дужност, да увек буду непријатни. Они се добро чувају од претресења књига које објављују, макар да би имали доста права на то: а доиста који би човек и био такав брзоплет да ствара себи сваког месеца по десетину непријатеља?

Већина писаца наличи на поете, који би претрпели двадесет и пет батина а да се не туже; али који, ако мало маре за своја леђа, врло много маре за своје списе да не могу да

отрпе ни најмању критику. Ваља се дакле чувати да их човек не нападне ту где су најосетљивији; а то новинари знају врло добро. С тога и раде са свим противно: они најпре хвале ствар о којој се пише; а то је прва непријатност: за тим хвале писца; а то су хвале преко срца, јер се ту има посла с људма, који су од часа готови позвати на мегдан и згромоздити громом од пера дрскога новинописца.

Из Париза, 5. Зилкаде, 1718.

П И С М О С І Х.

РИКА ***.

Велика школа (университет) париска најстарија је кћи француских краљева; и врло је стара, јер има више од девет стотина година: тако се она и заноси кад кад.

Причали су ми да је она имала, пре неког времена, великог спора с неким ученим људма око слова Q¹, које је хтела да се изговара као К. Свађа поста тако жестока да се с ње неким одузеше имања: мораде скупштина да расправи парницу; и она допусти, свечаном пресудом, свим поданицима францу-

¹ Он хоће да каже свађу Рамусову.

скога краља, да то слово изговарају како ко хоће. Два збора, који у Европи уживају највеће поштовање, решаваху судбину једнога слова у азбуци!

Рекао би човек, драги ***, да се главе највећих људи сузе кад их се више састане, и да онде где је више мудраца бива мање мудрости. Велики зборови увек се тако јако узимају за ситнице, за празне обичаје, да је згра свакад долази тек после тога. Слушао сам како је некакав арагонски¹ краљ сазвао скупштину арагонску и каталоњску, па прве седнице одоше само на то да се реши: на ком ће се језику састављати протоколи: преписање је било жестоко; и скупштина би се по хиљаду пута разишла, да се не измисли овај лек: да се предлози пишу говором каталоњским а решења арагонским.

Из Париза, 25. Зилкаде, 1718.

ПИСМО СХ.

РИКА ***.

Живот и понашање какве лепе жене много је важније него што се мисли. Нигде нема такве озбиљности каква влада из јутра у њези-

¹ То је било 1610.

ној соби за намештање, међу њезиним слугама: какав војвода не води већу бригу о томе где да постави своје десно крило где ли резерву војске, колику има она да намести где треба младеж, који може остати без користи, али од кога се она нада да ће се допасти.

Колико невоље, колико бриге мора она да има непрестанце измирујући интересе двојице супарника; да се покаже да се не кида ни за једним ни за другим онда кад је одана и једноме и другоме; и да се покаже посредница у свим жалбама које им она сама причињава!

Колико се мора старати да се нижу и рађају нова задовољства, и да се отклања сваки случај који би их могао прекинути!

У свему томе пак није највећа мука веселити се, него чинити се весела. Досађујте им колико хоћете, оне ће вам то опростити, само ако се може рећи да су се веселиле.

Бејаш ти, пре неки дан, на вечери коју жене даваху у једном пољском добру. Уз пут оне непрекидно говораху: бар ће ваљати да се добро провеселимо.

Кад тамо изиђе да смо се врло рђаво састали те бејасмо доста озбиљни. Ваља казати право, рече једна између жена, да се лепо веселимо: данас у Паризу нема ни једнога друштва овако веселог као што смо ми. Мени беше

време веома дуго, док ме једна жена дрмну и рече: збиља! зар нисмо добро расположени? Јесмо, јесмо, одговорих зенувши: чињаше ми се да ћу пући од смеха. Међу тим нека туга ме савлађиваше које каквим размишљавањем; и, бар ја, од зевања до зевања одох полагано у неки летартички сан, који заврши сва моја задовољства.

Из Париза, 11. Махарана 1718.

П И С М О С Х I.

УЗБЕК ***.

Влада пок. краља бејаше тако дуга да људи на њезину крају бејашу јој већ заборавили почетак. Данас је мода занимати се само догађајима који се збише за његова малолетства: и сад се само читају мемоари (записке) из тога времена.

Ево ти беседе коју један између ђенерала вароши Париза изговори у једном ратном савету; а ја ти признајем да у томе не разумевам много.

„Господо, премда су наше војске узбијене с губитком, ја и пак држим да је лако поправити овај пораз. Ја имам шест строфа од песме која је са свим готова да се штампа, које ће, тврдо се уздам, повратити све у равнотежу. Изабрао сам неколике гласове врло чисте, који,

излазећи из дубљине неких јаких прсију, раздрагаће народ ништа ти красније. А певаће се на глас, који је увек до сада био особито допадљив.

„Ако и ово не буде доста ми ћемо дати да се наслика једна слика, која ће представљати Мазарина обешеног.

„За нашу срећу он врло рђаво говори француски; он тако рђаво говори да није могуће да му послови не пођу наопако. Ми да не пропустимо напоменути народу да мотри како он зло изговара речи. Пре неки дан нађосмо му једну тако грубу граматичку погрешку да су јој се после подсмевали на сваком раскршћу.

„Надам се да не ће проћи ни осам дана а народ ће од имена Мазарина начинити општу реч за означавање теглеће стоке и за животиње која се лови.

„Од нашега пораза па овамо наша га је музика тако жестоко узнемиравала о првородном греху, да је он, бојећи се да не изгуби половину својих присталица, морао одпустити све своје слуге.

„Не бојте се, дакле, имајте срца, и будите уверени да ће он на ново предрети преко Алпа само кад му се звизне.“

Из Париза, 4. Шабана 1718.

ПИСМО СХІІ.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Париз.

Бавећи се у Европи ја читам старе и нове историке; упоређујем времена и мило ми је да она, тако рећи, пролазе једно за другим испред мене; па се највише устављам на оним великим изменама које учинише да се време од времена тако разликује и да земља тако мало наличи на саму себе.

Ти, може бити, ниси ни запазио нешто, чему се ја увек чудим. Што је данас на свету тако мало народа наспрам онога колико га бејаше некада? Како је природа могла изгубити ону дивну снагу плодности коју имаше првих времена? Да ли није она остарела? и да ли, најпосле, не изнемогне са свим?

Више од године дана провео сам у Италији, где сам видео тек развале од оне старе Италије, која некад беше онако на гласу. И ако све живи у варошима опет су оне готово пусте и без народа: рекао би човек да те вароши стоје само за то да обележе места оним снажним градовима о којима толико говори историја.

Има људи који кажу да је сама варош Рим имала некад више становника него данас каква велика краљевина у Европи. Имало је и таквих

грађана у Риму да је један имао по десет па и двадесет хиљада робова, не рачунајући у то оне који су радили на пољским добрима; и како је у Риму било око четири до пет стотина хиљада грађана, не може се да одреди број житеља Риму а да се уображење не узбуди.

Некад у Сицилији бејашу снажна краљевства и многобројни народи, којих доцније не-ста; на том острву сада нема ништа знатно осим његових ватрометних гора.

Грчка је тако опустела да сада у њој нема ни стотинитога дѣла њезиних старих становника.

Шпанија, која некад беше препуна, сад представља пуста поља, а Француска није ништа спроћу оне старе Галије о којој говори Цезар.

Северне су земље остале без народа; и садашњи тамошњи народи не могу ни из далека као некад одвајати и слати из своје средине као какве ројеве народе, који би тражили нових насеља.

Пољска и Европска Турска готово су остале без народа.

У Америци нема ни педесетог дѣла људи, који некад имаху тамо тако велике државе.

Азија није ни мало у бољем стању. Она мала Азија, у којој некад бејаше толико силних држава и великих вароши без броја, данас их

има једва две или три. Велика Азија, она што је под Турцима, није боље насељена: она што је под нашим краљевима, ако би се испоредила са срећним некадашњим стањем, видело би се да и она има тек нешто од оних многобројних житеља, који тамо бејаху за Ксеркса и за Дарија.

Мале оне државице, око ових великих, доиста су остале без народа, као што је краљевина Ириметија, Черкеска и Гурилска. Ови владаоци имају големе државе а поданика једва око педесет хиљада.

Мисир је тако исто као и друге земље ударио на траг.

Најпосле пролазим сву земљу и свуда налазим само назадак: рекао бих да она излази из куге или из глади.

Африка је свакад била непозната да се о њој не може тако опредељено говорити као о другим деловима света; али ако бисмо погледали само на њезине обале средоземнога мора, које су свакад биле познате, видели бисмо да је она сада много горе него што беше за Картагенаца и за Римљана. Данас су њезини владаоци тако слаби, да су то најмање силе на свету.

По рачуну, толико поузданоме, колико оваке ствари могу бити поуздане, ја находим, да данас једва има на земљи десети део људи,

колико их беше у старо доба. А најчудније је то што тих људи нестаје сваки дан; и ако се ово овако продужи, земља ће, кроз десет векова, бити пустиња.

То ће бити, драги Редије, најужаснија катастрофа од свију какве је свет видео. Али једва да то когод опажа, по чем она долази лагано и у течају толиких столећа: што показује неки унутрашњи недостатак, неки тајни отров, неку тињајућу болест, која ожалашћава људску природу.

Из Млетака 10. дана месеца Редепа, 1718.

П И С М О С Х І І І.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Свет, драги Редије, није такав да се не може покварити; ни сама небеса нису таква: звездари су очевидни сведоци свију њихових промена, које су са свим природне последице свеопштега кретања материје.

Земља је, као и друге планете, потчињена законима кретања; она трпи унутра у себи непрекидну борбу ових начела: море и суша као да су у вечном рату; сваки тренутак склапа нова сједињења.

Људи, боравећи тамо где се толике измене догађају, морају бити и сами у неизвесноме стању: сто хиљада узрока могу радити да их затру, а још много пре да увећају или умале њихов број.

Не ћу да ти говорим о оним несрећама, којих је много код историка, и које су рушиле вароши и целе државе; њих има општих које су много пута доводиле род људски да већ једном ногом стане у гроб.

Историје су пуне оних свеопштих куга, које су једна за другом опушћивале свет. Оне говоре о једној, између других, тако жестокој, да је спалила и само корење растињу и која се јављала у свему онда познатоме свету чак до царства Китаја: још само мало да је била јача, можда би, у један дан, затрла сву природу људску.

Нема, ето, ни два века од како се грђа од свију досадашњих болести појави у Европи, Азији и Африци, и у мало времена почини ужасе. Нестало би људи на свету да она продужи своје напредовање с оном истом жестином. Обремењени болестима од како се роде, не могући издржати друштвене терете они би поскапали јадно и чемерно.

Шта би било да је зараза била мало жешћа? а она би то била да се срећом није нашао лек

толико јак колики и јесте. Можда би ова болест нападајући на удове рода нападала и на сам род.

Али за што да говорим о затирању које би могло снаћи род људски; зар га то није и снашло; зар га потоп није смањило само на једну породицу?

Има философа који разликују два стварања: стварање ствари и стварање човека. Они не могу да појме да материја и створења немају више од шест хиљада година; да је Бог кроза сву вечност одлагао свој рад, и тек се од јуче послужио својом творачком снагом. Да ли би то било с тога што није могао или што није хтео? Ако није могао у једно време, није могао ни у друго. Онда је с тога што није хтео. Али како нема измене у Богу, и ако се призна да кад што хоће он један пут: то га је хтео свакад, од почетка.

¹ Међу тим сви нам историци говоре о неком првом оцу: представљају нам како се родила људска природа. А није ли природно мислити да се Адам спасао од какве опште несреће, као Ноје од потопа, и да су ови велики догађаји бивали често на земљи од постања света?

¹ У старијим издањима, пред овим ставом чита се овај: »Не треба никако бројати свету године: број морскога песка није њима ближе него један тренутак.«

Али сва затирања никако нису насилна. Ето видимо многе земље да су уморне за производ људима хране; знамо ли да цела земља нема каквих лаганих неосетних општих узрока који је заморавају?

Мени је врло мило да ти дам ове опште мисли пре него бих ти управо одговорио на твоје писмо о умањавању народа од ово седамнаест или осамнаест векова? У другом писму показашу ти да, осим ових физичких узрока, има их моралних, који причинише ове последице.

Из Париза 8. Шабана, 1718.

ПИСМО СХІV.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Ти тражиш узрок за што је на земљи сада мање народа него што га је било некада; а ако добро размотриш видећеш да је та велика разлика дошла од онога што се догодило с наравима.

Од како вера хришћанска и мухамеданска поделише међу собом римски свет, много се које шта веома изменило: много би још требало па да ове две вере буду онако повољне

за множење народа као што беше вера оних господара од света.

У хришћанској је запрећено многоженство; тим је она врло много надмашила мухамеданску: а у овој опет дозвољен је развод брака чим је ова не мање надмашила ону прву.

Мени се не види ништа противусловније него ова множина жена, коју дозвољава св. алкоран и заповест његова да се оне задовоље. „Виђајте своје жене, вели пророк, по чем сте им ви нужни као хаљине њихове; и по чем су оне нужне вама као ваше хаљине.“ Ова заповест нагони правога мусломанина на врло трудан и мучан живот. Онај који има четири жене по закону и макар толико љубавница или робиња зар не ће посртати под толиким хаљинама?

„Жене су ваше ваше њиве, вели опет пророк; прилазите к својим њивама; чините добро за своје душе да га некад нађете.“

Мени добар мусломан изгледа као борац, који има да се бори без престанка и без одмора; али који, наскоро изнемогао и савладан од својих првих умора, чами на самом пољу победе и, тако рећи, сахрањује се под својим самим победама.

Природа увек ради лагано и, тако рећи, са штедњом: у њезину раду нема никад силе.

И у самом произвођењу својем она хоће умереност: она увек иде само с правилом и с мером; ако је прегнате, она одмах изнемогне; сву моћ која јој остаје, она употребљава да се сама сачува, губећи са свим своју производну снагу и силу што рађа.

У овако немоћно стање поставља нас увек овај велики број жена, који нас пре исцрпљује него што нас задовољава. У нас је врло обично видети човека који у голему својему харему има врло мало деце; па и та сама деца, већи део својега живота, слаба су, нездрава и осећају чамотињу оца својега.

То није све: ове жене, које морају на силу да се уздржавају, потребају чувара, који могу бити само ушкопљеници; вера, суревновање а и сама памет не допушта да им дамо другогаче чуваре. Ових чувара мора да буде много, једно да би одржали унутра мир у непрекидном рату између жена, а друго да би препречили све покушаје с поља; те тако човеку, који би имао десет жена или љубавница ваља бар толико ушкопљеника да их чувају. А колики је ово губитак за друштво што толики људи остају мртви још од својега рођења! Од куда хоћеш да ти се множи свет код таквих прилика?

Робиње које по харемима служе толике жене, готово увек остаре тамо у жалосном девојаштву своме. Оне се не могу да удаду докле су тамо, а од како се њихове госпође на њих навикну, не пуштају их више никако.

Ето како само један човек, рад својега задовољства, заузима толико и женскиње и мушкиње, чини их обоје за државу мртво и некорисно за множење људскога рода.

Цариград и Испахан престѠнице су двома највећим царствима на свету: тамо све грца, са свију страна, на хиљаду начина мамљени, гомилама иду тамо народи. А овамо те престѠнице пропадају саме од себе, и оне би биле скоро затрвене, да нису владоци, готово у сваком веку, преводили тамо целе народе да их на ново заселе. У другом писму исцрпшћу овај предмет.

Из Париза 14. Шабана, 1718.

ПИСМО СХV.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

У Римљана не бејаше мање робова него у нас; они их имађаху и више, али су их боље употребљавали.

Не само да очи не препречиваху насилним начином множење својих робова, него им још иђаху на руку свим могућим средствима; што су више могли гледали су да им робови ступају у брак; а тиме су пунили своје куће слугама од оба пола и свакога доба а државу многобројним народом.

Ова деца, која доцније постајаху богатство за господара, рађаху се без броја око њега. Он је сам водио бригу о њиховој храни и васпитању; оцеви, ослобођени од овога терета иђаху само за природном наклоношћу и множаху се, не бојећи се од породице с много душа.

Казах ти да наши робови имају само да чувају наше жене а ништа више; да су они за државу у некој вечитој летаргији, тако да ваља сузити неколицини слободних људи и поглавица породица, обрађивање вештина и земаља, који се сами на то одају мање него што би могли.

Није то тако било у Римљана. Република се чудо користила од овога робовскога народа. Сваки роб имаше своје имањице, које је било његово, под условима које би му његов господар био поставио: ово имањице он би обрађивао и кретао би се онамо куда би га мамила промићурност. Један бејаше сарав; други се

одаваше на морску трговину; трећи продаваше еспапе на ситно, четврти се одавао на какву механичку вештину, или је обрађивао земљу; тек не беше ни једнога који се не би трудио из све своје снаге да што већу корист извуче из својега имањица, што му је прибављало удобност у робовању и надежду да се некад тога ропства ослободи са свим; ово причињаваше да тај народ буде радан и да напредују вештине и индустрија.

Ови робови, обогативши се својим знањима и својим радом, икупљиваху се из ропства и постајаху грађани. Република се непрестанце обнављаше и примаше у своја недра нове породице на место старих које изумираху или их иначе нестајаше.

Може бити да ћу ја, у коме од својих потоњих писама, имати прилику да ти докажем, да што је у којој држави више људи то све боље напредује трговина; доказаћу лако и то да што где боље напредује трговина, то се већма множи број људи у држави: ове се две ствари по нужди узајмице потпомажу и једна другу облакшавају.

Ако пак то стоји онда колико је могао овај големи број робова, који бејашу увек радни, нарасти и увећати се! Промишљеност и изо-

биље множило је њих, а они опет, са своје стране, умножаваху изобиље и промишљеност.

Из Париза 16. Шабана, 1718.

П И С М О С X V I .

УЗВЕК ИСТОМЕ.

До сада говорисмо о мусломанским земљама, и тражисмо за што је у њима мање народа него у онима које беху под владом Римљана: да испитамо сада са шта је то тако код Хришћана.

Развод брака беше допуштен у поганској (незнабожачкој) вери а закрати се Хришћанима. Ова измена, која се у почетку чињаше да је од тако маленога значаја, имаде неосетно страховите последице такве, да се то тешко поверовати може.

Не само да се тим одузе сва сладост брачноме животу, него му се повреди и сама намера његова; хотећи ојачати везе његове, учини се да оне олабаве; и, место да се срца уједнају, као што се хтело, она се подвојаше за вавек.

У послу тако вољном, где срце мора да има толико дѣла, стави се притешњење, нужда и сама слепа судбина. Ни у што се не хте ра-

чунати немиловање, ђуди и непогодљивост на-
рави; хтело се да се определи срце, а то је, да
се учини непроменљиво оно што је најпромен-
љивије и најнесталније у свој природи; лица
која су на терет једно другоме везаше се тако
за свакад, без надежде на растанак; и тако
изиђе онако као што раде они тирани који ве-
зују живе људе за мртве лешине.

Ништа не помагаше више узајмично сла-
гање него лаки развод: и муж и жена скло-
њенији би били да сносе домаће невоље кад
би знали да је у њиховој власти прекратити
те невоље; и они би често чували ову власт
у својој руци целога својега живота а не би
је употребили само за то што су вољни да то
учине.

А то не бива тако код Хришћана које са-
дашње невоље бацају у очајање за сав живот
њихов: из тога излази то, да се супружници,
не воле, да се свађају, да се мрзе; а тиме се
толико губи за потомство. Тек што човек про-
живи три године од женидбе, па већ занемари
оно што је главно у браку: проводи, после, по
тридесет година у некој хладноћи: негде се учине
тајна раздвојења много јача и штетнија него
кад би била јавна: свака страна живи за се;
и обе на штету будућих нараштаја. Многи муж,
кад му додија вечна жена, ода се на блудан

живот; који је толико сраман и толико супротан друштву, и који, не могући испунити намеру женидбе једва ако има њезина уживања.

Ако би од двоје, који се тако венчавају, које било неспособно за природне намере и за множење рода или са свога сложења тела или са старости, оно сахрањује са собом и оно друго и чини га бескорисним као и само што је.

Не треба се дакле чудити што код Хришћана толике женидбе дају тако мален број грађана. Развод је запрећен; неподесни бракови не могу никако да се размрсе; жене не прелазе, као код Римљана, једно за другим, многим мужевима, који су се тим путем најбоље користили од њих.

Веома је тешко разумети за што Хришћани запретише развод брака. Брак је код свију народа на свету уговор, који се може подвезивати по вољи од сваке руке, само не тако да му се цел слаби; но Хришћани га не сматрају с те стране с тога им и јесте врло тешко казати шта је он управо. Они не хоће да се брак сматра у чувственим задовољствима, него на против, као што сам ти већ говорио, они настојавају да њих, колико могу прогнају одтуда; али је то нека слика, нешто тајанствено што ја никако не разумем.

Из Париза 17. Шабана, 1718.

П И С М О СХVII.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Није запрећење развода брака једини узрок што земље хришћанске осташе без народа: него је толики исти узрок и велик број ушкопљеника што их они имају међу собом.

Разумевам попове и дервише од оба пола који се обричу на вечито уздржавање што је у Хришћана врлина мимо врлине, у чему ја њих никако не могу да разумем, не знајући каква може бити врлина оно из чега не излази ништа.

Мени се чини да се њихови учени људи налазе у јавном противусловљу кад кажу, да је женидба света, и да је неженидба, која је првој са свим противна, још светија.

Број оних који се не жене веома је велик. Некад оцеди осуђиваху своју децу на то још из колевке; данас се она сама одају на то од четрнаест година; што је готово једно исто.

Овај занат уздржавања уништио је више људи него најсмртније куге и најкрвавији ратови. У свакој обитељи човек види по једну вечну породицу, где се дете никад родило није, а која се обдржава сва на трошак свију других породица. Оваке су обитељи као гробнице, увек отворене за укоп будућих покољења.

Оваква политика веома је различита од политике Римљана који постављаху казнене законе против оних, који се не би хтели женити, него би желели да уживају слободу, толико супротну општој користи.

Овде ти говорим само о земљама католичким. У протестанској вери свако има право рађати децу; у ње нема ни попова без жена, нити дервиша; и да у утемељивању ове вере, која враћа све к првим временима, њезини утемељивачи не биваху непрестанце прекоравани за неуздржљивост, нема сумње да би они, не само учинили да се свако жени, и да брачно стање буде блаже: него би још уклонили сву преграду, која, у тој ствари, раставља Назарећанина и Мухамеда.

Но, како је да је, цела је истина да вера протестантима иде много већма на руку него римокатолицима.

Још се усуђујем да кажем: у стању, у ком је Европа данас, није могуће да ту римокатоличка вера може опстати још пет стотина година.

Пре него што шпанска сила ослаби, католици бејаху много јачи него протестанти. Сад су се ови последњи готово изједначили с првима. Протестанти постајаће све богатији и све снажнији а католици све слабији.

Земље протестантске морају и јесу доиста насељеније него католичке: из чега излази, прво, да су тамо приходи јачи, јер они расту по броју оних, који их плаћају; друго, да су земље ту боље обрађене; најпоследње, да и трговина тамо боље цвета, по чем тамо има више људи који се журе да стеку имање, а с више потреба и више је извора да се оне подмире. Кад где год има само доста тежака, трговина мора по-срнути; а кад има само оно што је за трговину нужно, мора застати обделавање земље; то јест, мораће у једно време пасти обоје, по чем се не може одати са свим на једно а да то не буде на штету другоме.

У католичким земљама пак, не само да је обделавање земље запуштено, већ је тамо и сама индустрија од штете: она је сва у томе да се научи пет или шест речи од каквог мртвог језика. Како који стече ово знање, он не треба више да се брине од чега ће живети; он наводи у какву манастиру спокојан живот, који би га, у свету, стао многога зноја и труда.

Па ни то није све. Дервиши имају у својим рукама готово сва државна богатства: то је друштво од тврдица, које увек примају а никад не дају; они нагомилавају без престанка приходе те увећавају капитале. Толика богатства остају бескорисна; нити ту има обрта,

нити трговине, ни вештина, нити манифактура.

Нема ни једног протестанског владоца, који не би узимао од својих народа више пореза него што га папа узима од својих поданика: међу тим ови последњи сиромаси су а они други живе изобилно. Трговина код једних оживљава све, а монаштво уноси смрт свуда код других.

Из Париза 26. Шабана, 1718.

П И С М О С X V I I I .

УЗБЕК ИСТОМЕ.

Немамо ништа више да кажемо о Азији и о Европи; него да пређемо у Африку. Ту пак можемо говорити само о њезином приморју, по чем нам унутарњост њена није позната.

Приморје Берберско, где је утемељена мухамеданска вера, није сада тако насељено, као што бејаше за Римљана, а рашта казао сам ти већ. Приморје Гвинејско мора да је са свим остало без народа за ово две ста година, од када мали краљићи или сеоске старешине продају своје поданике европским владоцима да их ови носе у своје насеобине у Америци.

Али ево чуда, сама Америка, која добија кроз толике године толико нових становника опет је пуста, и ништа се не користи непрекидним губитцима афричиним. Ови робови, који се преносе у другу климу, умиру хиљадама; рударски послови, које раде без престанка и урођеници и странци, нездраве задаси, који од туда излазе, жива, која се непрекидно мора употребљавати, затире их тако како се не може накнадити.

Нема ништа чудноватије него затрти небројено људи да би се из дубине земаљске извадило злато и сребро, метали који су сами од себе са свим некорисни, и који се броје да су богатство само за то што су их људи изабрали да буду знаци богатства.

Из Париза, последњег дана месеца Шабана, 1718.

ПИСМО СХІХ.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Плођење кога народа некад зависи од најнезнатнијих на свету околности, тако да често само треба да он другојаче окрене своје уображење па да тим постане далеко многобројнији но што је био дотле.

Чивути, увек затирани и увек обнављајући се, накнађују све своје губитке и своје непрекидно затирање том једином надежом, коју имају све њихове породице, да ће се у њима родити силан цар, који ће бити свој земљи господар.

Стари персијски краљеви имађаху толике хиљаде поданика само с оне догме у вери мага, по којој се узимало да је најлепше и најповољније што човек може Богу учинити ово троје: родити дете, поорати њиву, и насадити воћку.

Што Китај у својим недрима има тако многобројан народ, то долази само од неког начина веровања. Ево како: тамо деца сматрају своје оцева као богове, поштују их као такве за живота, а после смрти приносе им жртве, у којима држе да њихове душе, уништене у Тијену (врховном божанству) добијају нов живот, те се тако сваки жури да умножи народ тако послушан за живота и тако потребан после смрти.

С друге стране мухамеданске земље сваки се дан претварају у пустиње а то због веровања, које, премда је са свим свето, није без штетних последица кад се усади у умове. Ми себе сматрамо као путнике, који само ваља да мисле о другој отаџбини: послови корисни и трајашни, бриге око обезбеђења имовине нашој деци, намере које би се пружиле даље

од овога краткога и прелазнога живота, нама се чине као нешто веома неупутно. Спокојни за садашњост, безбрижни за будућност, ми не ћемо ни да се замучимо да оправимо јавне зграде, нити да обрадимо пусте земље нити оне које су у стању да приме наше бриге: него живимо у некој свеопштој немарности, остављајући да све за нас ради Бог.

Није никакво добро што су Европљани утемељили право првородства, које је толико на сметњу умножавању народа тиме, што се отац брине само за једно од своје деце а занемарава све друге; што наморавајући га да гледа да обезбеди имаовину једноме, принуђава га да ради против многе деце; и најпоследње тиме, што руши једнакост међу грађанима, која им прибавља свако изобиље.

Из Париза 4. Рамазана, 1718.

ПИСМО СХХ.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Земље, у којима живе варвари, обично су са мало народа с тога, што они готово сви не маре за рад и за обделавање земље. Ова несрећна одвратност толика је да они кад хоће да куну кога својега непријатеља, не желе му

што друго него да мора да оре земљу, држећи да је само лов и хватање рибе племенит посао, који њима пристоји.

Али како има често година, кад је лов и дивљачи и рибе мршав: то се они затиру од глади, а да се и не каже да нема земље која би имала толико рибе и дивљачи, да би се могао велик народ хранити, по чем животиње увек беже из предела у којима се намноже људи.

Осим тога дивљачка села, у којима може бити по две ста или три ста становника, одвојено једно од другог, имајући интересе тако подвојене као што су у два царства, не могу да се одрже, по чем немају средстава великих држава, у којих делови одговарају један другоме и узајмично се помажу.

У дивљака има још један обичај, који није мање штетан него онај први; а то је што жене побацују на силу децу само да не би са трудноће биле ружне својим људима.

Овде су ти страховити закони против овога нереди; оштрина закона тога долази до највеће мере. Свака девојчина која би затруднела а то не јавила судији па би плод њезин угинуо, каштигује се смрћу: стидљивост, брука, па и сами случаји, никад јој не могу да помогну!

Из Париза 9. Рамазана 1718.

П И С М О С Х Х I.

УЗБЕК ИСТОМЕ.

Редовна последица од насеобина та је: да ослабе земљу одакле излазе а да не населе ону у коју се шиљу.

Људи ваља да остану онде где су: има болести које долазе од тога што је ко оставио добар ваздух па дошао у нездрав; друге опет долазе само с тога што је ко ваздух променио.

Ваздух као и растиње прима у се земљане честице свакога оделитог краја. Он има на нас толики утицај да нам тим определи наш склоп. Како одемо у друге земље бивамо болесни. Течности, навикнуте на таку и таку густину, тврдоће на такав и такав положај а обоје на извесну меру гпккости, не могу то предругојачено да трпе и одупиру се сваком новом превијању.

Кад је каква земља пуста то мора да је од каквога недостатка у природи земљишта или климе: тако, кад се узму људи из ког срећног поднебља па се пошљу у какву такву земљу, онда се ради баш супротно ономе што се жели урадити.

Римљани знадијаху то по искуству: они прогоњаху све злочинце у Сардинију, а пресељаваху тамо и Чивуте. Ваљало је да се накнади

нестајање првих, а то беше лако кад они мрзијаху на ове последње јаднике.

Велики шах Абас, хотећи спречити да Турци не могу држати велике војске на границама, пресели готово све Јермене из њихове земље и посла њих више од двадесет хиљада породица у област Булан, које готово све поскапаше за врло кратко време.

Сва пресељавања народа у Цариград никад не имаше среће.

Они црнци без броја о којима говорисмо ни мало не напунише Америку.

Од како пропадоше Чивути под Адријаном, Палестина је без народа.

Ваља дакле признати да се таква велика затирања не дају поправити, по чем народ коме нешто не достаје у некој мери остаје у стању, у ком је; и ако се случајно и обнови требају му векови за то.

Ако би за његове немоћи каква најмања од околности, о којима говоримо, наступила, не само да се он не би опоравио него би опадао сваки дан и клонио би се к својему уништењу.

Прогнање Мавра из Шпаније осећа се још и данас као први дан иза тога: не само да се та празнина не попуња, него сваки дан све већа бива.

Од опустошења Америке, Шпањолци, који заузеше место њезиних старих становника, не моглоше је на ново напунити народом; још на против, по некој злој срећи, коју ћу ја, боље, да назовем божјом правдом, и затирачи се затиру сами од себе и не стаје их сваки дан.

Владаоци дакле не треба ни како да мисле да насељавају велике земље насеобинама. Ја не велим да и оне по некад не успевају: има тако срећне климе, у којој род људски увек напредује: томе су сведок острви¹, који се населише од болесника, које нека и нека лађа тамо остављаше, и који тамо брзо оздравише.

Али кад ове насеобине и напредују, место да снагу увећају оне је подвоје, мањ ако су веома незнатне као оне, које се шаљу да заузму какво место за трговину.

Картагенци бејаху, као Шпањолци, пронашли Америку, или бар велике острве у којима вођаху веома голему трговину; али кад видеше да се умањује број њихових грађана, ова мудра република запрети својим поданицима ову трговину и ову пловидбу.

Још ћу да кажем: место што су предали Шпањолци у Индије, ваљало је преводити Индијанце и Мелезе у Шпанију; ваљало је вра-

¹ Писац говори може бити о острву Бурбону.

тити овој држави све њезине расејане народе: а да се само пола сачувала од великих насеобина Шпанија би постала најстраховитија сила у Европи.

Царства су као какво дрво, коме гране далеко пружене одузимљу сав сок из стабла и само служе за хлад.

Ништа не може боље поучити владаоце да се не одају на далека освојања, него пример Португалаца и Шпањолаца.

Ова два народа освојивши с непојамном брзином простране краљевине, бејаху више зачуђени од својих победа него побеђени народи од својега пораза, па размишљајући како да очувају што освојеше, узеше за то сваки по један пут веома различан један од другога.

Шпањолци не уздајући се да ће им покорени народи бити верни наумише да их затру па да тамо пошљу из Шпаније верне народе: никада гнусна намера није била тако нагла извршена. Један народ, кога бејаше толико, колико свега има људи у Европи, ишчезе са земље како дођоше ови варвари, који као да су, изналазећи Индије, мислили да покажу свету које је последњи период свирепства.

Овим варварством они одржаше ову земљу у својој власти. Размисли по томе колико су штетна освојавања, по чем су им оваке по-

следице. Јер најпоследње, овај страшни лек бе-
јаше једини. Како би они могли одржати то-
лике милиуне људи у послушности? Како би
се издржао какав грађански рат тако далеко?
Шта би било од њих да су они дали времена
овим народима да дођу к себи од чуда, које их
снађе кад видеше ове нове богове, и од страха
од њихових топова?

Португалци пак пођоше са свим противним
путем; они не бејашу жестоки; те бише на-
скоро истерани из свију земаља, које су про-
нашли. Холандци иђашу на руку овим наро-
дима да се буне, и користеше се од тога.

Који би владалац пожелео судбу ових осво-
јача? Који би желео освојења под оваким усло-
вима? Једни бише одмах прогнани из освоје-
них земаља; а други опустише оно што осво-
јеше претворивши још и своју праву земљу у
пустињу.

Некако је суђено јунацима да се упропаш-
ћују освајајући земље које олмах губе, или да
покоравју народе које су принуђени да сами
собом затиру; као она будала, што се затрпо
квпујући статуе, које бацаше у море и огле-
дала, која одмах лупаше.

Из Париза 18. Рамазана 1718.

ПИСМО СХХІІ.

УЗВЕК ИСТОМЕ.

Благост владе дивно потпомаже умножавање народа. Све републике томе су сталан доказ; а, више од свију, Швајцарска и Холандија, које су две најгоре земље у Европи, ако би се гледало на природу земљишта, које су међу тим најнасељеније.

Ништа више не мами странце него слобода, и изобилност, која увек иде за слободом: једна се тражи сама од себе, а потребе нас вуку у оне земље где се находи друга.

Народ се множи у оној земљи где се деца могу да издржавају а да се ништа не крњи родитељима од уживљења.

Сама једнакост грађана, која обично производи и једнакост у имаовини, уноси изобиље и живост у све делове политичкога тела и разлива га свуда.

Није тако у земљама које су под самовољном влашћу; владалац, његови дворани и неки и неки имају сва богатства докле сви други уздишу у крајној сиромаштини.

Човек који сам оскудно живи, ако осећа да ће његова деца бити још сиромашнија од њега, не ће се ни женити; или, ако се и ожени, бојаће се од великог броја деце, која могу

да га са свим упропасте и да буду још сиротиња него отац им.

Признајем да какав прост човек по што се већ једном ожени, рађа децу, био имућан не био, за то он слабо мари: по чем има увек сигурно наследство да остави деци својој, а то је будак; и ништа му не смета да слепо иде за природним нагоном.

Али каква је корист у држави од толике деце која чаме у сиротињи? Она готово сва како се рађају тако и умиру; слаба и нејака, она појединце пропадају на хиљаду начина ако их не однесу гомилама честе народне болести, које сиротиња и зла храна увек производе: које и од овога зла умакне, порасте доиста, али снаге никад не добије и тако у некој чамотињи проведе сав остатак својега века.

Људи су као и воћке, које никад не расту напредно ако се добро не обрађују. У јадних и сиромашних народа пород се умањује а некад се баш и измеће.

Француска може да да за све то велик пример. У прошлим ратовима сви младићи, бојећи се да не буду узети у војску, и женише се одвећ млади и у великој сиротињи. Од толиких бракова роди се много деце која се и сад траже у Француској, и коју сиротиња, глад и болести затрше.

Кад се у тако срећној клими, и у држави тако уређеној као што је Француска, може такво што да опази, како ли је то у другим државама?

Из Париза 23. Рамазана, 1718.

П И С М О С Х Х И И I I .

УЗБЕК МУЛИ МЕХМЕД-АЛИЈИ, ЧУВАРУ ОД ТРИ ГРОБА.

у Ком.

Рашта су имамски пости и бодљикави појасеви мула. Рука божја у два маха се спуштала на децу од закона: сунце потамне, и као да од тада оно осветљаваше само њихов пораз: њихове војске скупљају се и бивају расејане као прах.

Османлијско царство заљуља се од двеју највећих несрећа, какве су га икада снашле. Један муфтија Хришћанин држи га с муком: велики везир немачки бич је божји, послан да каштигује присталице Омарове; он свуд уноси гњев разјаренога неба против њихове непокорности и вероломства.

Свештена душо имамска, ти плачеш ноћу и дању о пророковој деци, коју проклети Омар заведе на странпутицу; твоја се утроба потреса кад гледаш њихове несреће; желиш да се врате

у праву веру а не да погину; хтео би да их видиш под заставом Халијином, сакупљене сузама светитељским, а не растркане по шумама и пустињама од страха неверничкога.

Из Париза 1. Шавала, 1718.

П И С М О С Х Х И V .

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Шта може бити узрок овој бескрајној издашности владалаца спровођу њихових дворана? Хоће ли да их добију за себе? а они су то већ колико год могу бити: ако они могу да стеку по кога поданика за себе дајући му новаца, тако исто они губе без броја друге које осиромашавају порезом.

Кад год мислим о положају владалаца, који су увек окружени људма жудцима и неситима, не могу да их не пожалим; и жалим их тим више кад они немају снаге да одбију молбе увек штетне за оне који ништа не ишту.

Кад год чујем да се говори о њиховој издашности, о милостињи и пенсијама које они дају, свакад ме обузимају хиљаде мисли: чини ми се да чујем објаву каке оваке наредбе:

„Будући да неки између наших поданика показаше неуморно јунаштво у искању пензија, по што су без престанка користили се нашом краљевском издашношћу: то смо ми, на последак, склонили се на мноштво молба, које су нам представљене, и које су сачињавале до сада највећу бригу престола. Они нам представљају, како нису никад пропустили од нашега узласка на престо доћи нам свакад пре него што бисмо се били умили; да смо их виђали свуд, куд смо пролазили, као непомичну ограду; да су се пењали што су могли више да виде нашу сјајноћу. Шта више добили смо многе молбе и од неке чељади од лепога света, која нас моле да обратимо пажњу на то да су оне тешке на разговор, неке, којима је већ прошло време, моле нас, машући главом, да помислимо да су оне биле украс двору за краљева, наших претходника; и, ако су војводе њихових војска својим војничким делима учиниле државу страшном, да су и оне не мање прославиле двор својим плеткама. По чему, жељећи поступити спроћу молитеља милостиво и учинити им све што траже наредили смо ово што иде:

„Да сваки земљорадник, у кога има петоро деце, дневно украти петину од хлеба што им даје. Налажемо још свакоме оцу породице да

део свакоме детету умали колико се само уз-
може правичније.

„Изрично забрањујемо свима који обдела-
вају своје имање или га дају под аренду, да
на истоме ништа не оправљају, ма шта то било.

„Наређујемо да сви они који раде ниске и
механичке послове, који никад нису били у на-
шему двору, кад високо нам краљевство устаје,
купују од сада хаљине себи, својим женама,
и својој деци, само у четири године по један
пут: окром тога оштро им запређујемо она мала
уживања што они имају обичај чинити у свој-
им породицама о благим данима преко године.

„И, у колико смо извештени да већина гра-
ђана у нашим добрим варошима са свим се
брине о удомљењу својих кћери, које се ни-
чим нису препоручиле до досадном скромношћу,
заповедамо, да их они не удају докле оне не
дођу у године одређене заповешћу, па их не
наморају на то. Нашим судијама и управницима
забрањујемо старати се о васпитавању своје
деце.“

Из Париза, 1. Шавала 1718.

ПИСМО СХХV.

РИКА ***.

Људи су у великој муци у свима верама кад ваља дати појам о задовољствима, која су намењена онима који су добро живели. Лако је застрашити неваљалце дугачким низом мука, којима им се прети: али, за поштене људе, не зна се шта да се обећа. Чини ми се да је природа задовољствима, да су краткога трајања, другојаче се тешко и замислити могу.

Видео сам неке такве описе раја, да би сваки паметан човек морао отуда побећи: једни представљају како ће ове срећне сенке без престанка свирати у свирајку; други их осуђују на муку да се вечно шећу; трећи, најпосле, који мисле да ће њима и на оном свету падати на ум сладости овога света, не помишљају да је сто милиуна година доста дуго време, да им одузме вољу од тих љубавних узнемиравања.

Збиља, сад ми паде на ум прича, коју сам слушао од човека који је био у земљи монголској; из ње се види да индијски попови нису мање сухопарни од других попова у појмовима; које имају о рајским задовољствима.

Жена нека, оставши удовица, дође градском управнику и заиште дозвољење да се спали;

али како се у земљама, које зависе од Му-
сломана, колико се год може, укида тај сви-
репи обичај, тако је он одби преко.

Кад она виде да јој молбе не помажу, ра-
спали се жестоко. Гледај ти сада, говораше
она, какве се сметње човеку не полажу! Не да
се јадној жени ни да се спали кад она то жели
и чезне! Је ли икад тако што било? Моја мајка,
моја тетка, сестре моје све су се спалиле! А
кад се ја замолих овоме проклетоме старешини
он се наљути и поче викати као помаман.

Случајно бејаше ту један млад бонза. Не-
верниче, рече му управник, јеси ли ти удио
ову ватру у главу овој жени? Нисам, рече он,
никад јој о том нисам говорио; али ако би она
веровала мени, она би извршила што је нау-
мила, јер је то пријатно Богу Брами; и за то
би она била лепо награђена; јер би на ономе
свету нашла својега мужа и отпочела би с
њим нов брачни живот. Шта кажете? упита
преплашена жена. Наћи ћу свога мужа? А, не
ћу се ја спаљивати никако. Он беше тако су-
ревњив, цандрљив, и по врх свега још тако стар,
да, ако га бог Брама није што год предруго-
јачио, ја му за цело не ћу никако ни требати.
Да се спалим рад њега! ... боже сачувај, не
бих умочила вршак од прста да га извучем из
пакла. Два стара бонзе који мене обмануше и

који знадијаху како сам ја с њим живела, не хтеше ми све казати; али ако бог Брама има да ми учини само тај дар ја се одричем од те среће. Господине управниче, хоћу да сам мухамеданка. А ви, рече она гледајући у бонзу, можете ако хоћете, ићи да кажете моме мужу да сам ја врло здраво и добро.

Из Париза 2. Шалвала 1718.

ПИСМО СХХVI.

РИКА УЗБЕКУ

у * * *.

Чекам те овде сутра; међу то шаљем ти твоја писма из Испахана. У мојима пише да је посланик великога Монгола добио заповест да иде из краљевине. Кажу још да је затворен кнез, ујак краљев, коме беше поверено васпитавање краља; да је одведен у неки замак, где га оштро чувају; и да су му одузета сва одличја. Судбина овога кнеза потресла ме је и ја га жалим.

Бога ми, Узбече, кад бих сам год видео да ко плаче свакад би се и мени ражалило: ја осећам неку љубав спроћу оних који су у несрећи као да су само они људи; и саме вели-

каше, спроћу којих сам опор кад су на висини, почнем воleti како падну.

Доиста, што ће њима, у благовању, бескорисна нежност? Она се сувише приближује к једнакости. А они много више милују поштовање, које не обвезује на враћање. Али како падну са своје висине једине наше жалбе могу им напоменути шта су били.

Ја находим нешто врло простодушно и управо нешто врло велико у речима једнога владоца, који, готов да падне у руке својим непријатељима а видећи своје дворане око себе како плачу, рече: осећам у вашим сузама да сам још ваш краљ.

Из Париза 3. Шалвала, 1718.

ПИСМО СХХVII.

РИКА ИБЕНУ

у Смирну.

Ваља да си хиљаду пута слушао да се прича о знатноме шведском краљу: он опсађиваше један град у краљевини Норвегији; обилазећи шанцеве сам с једним инџиниром, би погођен у главу и умре. Од часа би уапшен његов први министар; скупштина се сабра, и овај би одсуђен да изгуби главу.

Окривљен је за велико злочинство а то је: да је опадао народ и учинио да изгуби поверење код својега краља: кривица, која по мому мишљењу, заслужује хиљаду смрти.

Јер, ако је рђаво дело оцрнити пред владоцем и последњега између његових поданика, какво је оно кад се оцрњује цео народ и одузима му се благовољење онога, кога је промисао божји наместио да му срећу чини.

Хтео бих да људи говоре владоцима као што анђели говоре нашем светоме пророку.

Ти знаш како ја, у освећеним гозбама, у којима господар над господарима слази с најсјајнијега престола на свету да се састане са својим робовима, бејак поставио себи оштар закон, да укрутим свој несташни језик: никад нисам изустио ни најмање речце, која би могла бити горка макар и последњему од његових поданика. Кад морам престати бити уздржљив, не престах никако бити поштен човек; и, у том кушању наше верности, излагах на коцку свој живот, али никад своје поштење.

Не знам са шта је то тако да нема готово никад владоца тако зла а да његов министар не би био још гори: ако он уради какво зло, то је увек наговорен на то; тако излази да никад грамжење владалачко није тако опасно као што је опасна нискост душе његових саветника.

Али појимаш ли ти, да човек који је тек од јуче министар, а сутра можда већ не ће бити, може у тренутак постати непријатељ самоме себи, својој породици, својој отаџбини, и народу који ће се изродити од онога кога би он гњавио?

Владалац има страсти; министар их покреће; тим он управља своју министрију; друге намере нема нити хоће да је има. Дворани га ва-рају својим хвалама; а он му најопасније ласка својим саветима, намерама које му улива у главу и својим начелима, која му предлаже.

Из Париза 25. дана месеца Зафара, 1718.

ПИСМО СХХVIII.

РИКА УЗБЕКУ.

у ***.

Онома дне прелажах преко нова моста с једним пријатељем: он сrete некога својега познаника, за ког ми рече да је земљомер; и све сведочаше да је он то, јер бејаше веома замишљен: мој пријатељ га мораде дуго вући за рукав и дрмати га да би га вратио к себи, толико он беше замишљен о неком углу који га мучаше ваљда више од недеље дана. Они указаше узајмице један другоме много учтиво-

сти и казаше каквих има бњижевних новина. У томе разговору дођоше до врата од једне каване, у коју уђем и ја с њима.

Опазих да сви тамо радо дочекаше нашега земљомера и слуге каванске показиваху много више пажње спровођу њега него спрам два мушкатира, који сеђаху у једноме углу. Што се тиче њега рекао бих да му то место беше веома пријатно; јер се лице његово нешто мало разведри, и поче се смејати као да није имало ни мало боје земљомерске.

Међу тим његова регулисана памет мераше све што се говораше у беседи. Он наљичаше на баштована који ножем својим одсеца главе цвећу које би избило више од другога. Мученик своје правилности он се вређаше ако би опазио да што штрчи, као год што се нежне очи вређају од врло јаке светлости. Ништа за њега не беше незнатно само ако је истинито. С тога разговор његов беше чудноват. Он се вратио из села с неким човеком који је видео диван двор и величанствене баште; он пак није видео ништа друго до једну зграду од шездесет стопа дужине и тридесет и пет ширине и једну четвртасту шумицу од десет јутара земље: он би веома желео да су правила изгледа тако извршена свуда да пролази и стазе имају свуд једнаку ширину, а он би за то дао

упутство, по коме се не може да погрешити. Веома му беше по вољи сунчани сахат који је ту опазио, кога стубац бејаше врло необичан; он се распали на једнога ученог човека, који сеђаше до мене, који га по несрећи запита да ли тај сахат показиваше вавилонске сахате. Неки новинар заговори о бомбардању замка Фонтарабије; а он нам одмах показа својства линије, коју су бомбе цртале у ваздуху; и радостан што зна то, хтеде са свим да не зна шта су оне урадиле. Један човек се пожали да га је прошле зиме поплава упропастила. А то ми је врло мило, рече земљомер, видим да се нисам варао у својим разматрањима, хоћу рећи, да је на земљу пало барем два прста више воде него прошле године.

Мало после тога он изиђе а и ми за њим. Он иђаше врло брзо, а слабо гледаше преда се те се срете и судари с неким човеком; они се ударише тако јако да сваки одскочи на своју страну према својој брзини и тежини. Кад се малко разабраше онај ће други човек, подижући руку на главу, рећи земљомеру: особито се радујем што сте ме закачили, јер имам да вам кажем велику једну новину. Ја дадох публици својега Хорација. Шта говорите! па има две хиљаде година одкако је он тамо. Чекајте, рече онај други: ја хоћу да издам превод овога

старога писца: двадесет година има од како га преводим.

Шта! господине, рече земљомер, зар двадесет година има како ви никако не мислите. Ви говорите за друге а они мисле за вас. Господине, рече онај учен човек, зар ви држите, да ја нисам учинио велику услугу људма тиме што сам им превео за читање те добре писце? Никако то не велим: ја поштујем колико и други те светле духове које ви прерушавате (*travéstissez*): тек ви нисте ни налик на њих; јер ако ви преводите увек, онда вас не ће преводити никада.

Преводи су као бакарни новци који имају вредност као да су и златни, и још су чешће у обрту у народу, али су увек ситни и од рђаве пробе.

Ви хоћете, велите, да васкрснете међу нас те светле мртваце; признајем да им можете лако дати тело, али им живот не ћете повратити: увек ће оскудевати душа која би их оживела.

За што не прионете да истражујете толике красне истине, које помоћу лаког рачуна изналазимо сваки дан? После тог малог световања они се расташе, и рекао бих оба незадовољна један другим.

Из Париза последњег дана месеца Ребијаба. 2. 1719.

ПИСМО СХХІХ.

УЗБЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Они што пишу законе већином су кратке памети људи, које је случај изнео пред друге, и који увек питају само своје предрасуде и своје ђуди.

Рекао бих да они сами нису признавали ни саму величину и достојанство својега дела: њима се допадало да склапљу детиње установе, с којима су били по вољи ситним духовима, али су пали код људи паметних и разумних.

Пуштали су се у бескорисне ситнице, што показује само уску памет, која види тек делове од ствари и ништа не може да обухвати општим погледом.

Некимма је било особито повољно да се служе другим језиком а не обичним, а то је врло неупутно од оних који законе граде: како ће људи вршити законе ако их не знају?

Они су често укидали без нужде оне, које су затекли да важе; а тим су бацали народе у нереде који су неодвојни од промена.

Истина је да је често, с нечега што далази више од природе него од памети људске, нужно да се неки закони измене. Али такав случај долази ретко; а и кад дође, ваља га се

прихватити дркћућом руком: ту ваља извршити толико свечаности и толико смотрености, да народ природно помисли, да су закони веома свети, по чем треба толико формалности па тек да се укину.

Често су их писали сувише танко и више су ишли за логичношћу мисли него за природном правичношћу. Доцније се видело да су они одвећ оштри, и по тежњи за правичношћу сматрало се за дужност да се обиђу; али је овај лек друга болест. Макар какви да су закони ваља их увек вршити и њих сматрати као јавну савест, по којој савест појединаца ваља увек да се управља.

До душе ваља признати да су неки између њих имали неку смотреност, која показује много мудрости; а то у томе, што су дали очевима велику власт над децом. Ништа не облакшава више судијама, ништа судове више не рашчишћава, ништа, најпосле, не разлива више спокојства у држави где нарави чине увек грађане боље него закони.

Од свију власти, то је она, која се најмање може да злоупотреби; то је најсветији суд; то је једини који не зависи од уговора већ који је још старији од њих.

Опажа се да су, у земљама где се да̄ руци родитељској више награде и каштиге, породице

много уредније: оци су слика творца свега света, који, премда може руководити људе љубављу, не пропушта притегнути их и надом и страхом.

Не могу да завршим ово писмо а да ти не поменем нешто чудно у француској памети. Кажу да су они задржали из римских закона врло много које шта без потребе па и на штету, а не задржали законе о очинској власти, коју су они утемељивали, као прву закониту власт.

Из Париза, 2. Цемадија, 2, 1719,

ПИСМО СХХХ.

РИКА ***.

У овом писму говорићу ти о неком народу, који свет зове аброноше — новинари — који се скупљају у једну прекрасну башту, где, као беспослени, увек налазе некога посла. Од њих нема никакве користи за државу, и њихов говор за педесет година толико је имао добрих последица, колико би их имало и ћутање за толико година: међу тим они се држе да су нешто важно, по чем предлажу величанствене пројекте и претресају ствари од великог интереса.

Темељ њиховоме разговору јесте нека лаковерна и смешна радозналост: нема кабинета тако тајнога, да они не би издавали се да знају шта се у њему ради; они не могу да признају да што год не знају; они ти знају колико наш пресветли султан има жена, колико му се деце роди преко године; и премда они ништа не троше на шпиуне ипак знају све мере, које он предузима да понизи цара турскога и цара монголскога.

Како исцрпу садашњост они се баце на будућност, и иду напред и пред самим промислом у свему што се тиче људи. Они воде тако рећи за руку кога војводу и по што га похвале за хиљаду будалаштина, које он није урадио, спремају му још других хиљаду, које он никако не ће учинити.

По њиховим речма војске лете као ждралови, а градови падају као да су од карата намештени: они имају мостове на свакој реци, и тајне путове кроз сваку планину, магацине неисцрпљиве у врелим песковима: та њима ништа не оскудева осим оно што се зове памет.

Један човек, с којим ја заједно боравим, добио је од неког таквог новинара писмо, које ми се чини тако необично да сам га сачувао, и ево га:

„Господине,

„Ја се ретко варам у својим претпоставкама о делима садашњима. Првога Јануара 1711, ја прорекох да ће цар Јосиф умрети те године: он бејаше са свим здрав па бих се подсмевао сам себи ако бих се јасније изразио; него се послужих речма загонетним: но људи, који умеју да мисле, разумеше ме добро. Дана 17. месеца Априла те исте године, он умре од малих богиња.

„Кад беше објављен рат између цара и Турака, ја тражих по свим угловима у Тилеријама нашу господу; скупљах их код водоскока и прорекох им да ће Београд бити опседнут и да ће бити и узет. Бејаш срећан те се испуни што рекох. Истина, око половине опсаде, опкладих се у 100 пистола, да ће он бити освојен 18. Августа;¹ а њега узеше тек сутра дан; зар може човек штетовати у тако красној игри?

„Видећи да се шпањска флота искрца у Сардинију, мишљах да ће је она освојити, то рекох, и би истина. Радостан за овакав успех ја додадох да ће та победитељка флота отићи да се искрца у Финал да освоји Милан. Ово ми тешко хтедохе веровати, а ја, да бих славно одржао своју мисао, опкладих се опет у

¹ 1717.

педесет пиастола, и опет и њих изгубих, јер проклети Аберон, у пркос уговорима, посла своју флоту у Сицилију и, од једном превари два велика државника савојскога војводу и жене.

„Све ово, господине, мене тако омеће, да сам наумио и од сада увек прорицати, али се никад не кладити. Ми некад не знађасмо у Тилеријама никако за тај обичај, и покојни господин гроф Л. не трпљаше то никако; али од како се гомила малих чиновничиха умеша међу нас, не знамо већ ни где смо. Тек што уста отворимо да кажемо какву новину, онога часа по неки од тих младића нуди опкладу да није тако.

„Онома дне, баш кад ја отворих рукопис и почех намештати наочаре на носу, један од тих несташника, утаче се баш између моје речи прве и друге рекав ми: Ево сто пиастола да није тако. Учиних се да не чујем овај безобразлук; па јачим гласом опет продужих: Г. Маршал н. чувши То је лаж, одговори ми он; ви увек добијате неосноване гласове; ни у чему томе нема смисла. Молим вас, господине, да бисте ми учинили задовољство позајмивши ми тридесет пиастола; јер вам морам признати да су ме ове опкладе врло помеле. Шиљем вам у препису два писма, који сам министру писао. Ја сам, и т. д.“

Писма новинара министру.

„Господине,

influence

„Ја сам највернији поданик каквога је и кад краљ имао. Ја сам склонио једнога свога пријатеља да напише књигу коју сам сам смислио и у којој се доказује да је Лудвик велики, највећи између свију владалаца; који су до сада називани велики. Одавно радим на другом једном делу, које ће још више учинити части нашем народу, ако би ми ваша великост изволела дати једну привилегију: моја је намера да докажем да од постанка наше државе, Французи још никад нису били тучени, и да је оно што су историци говорили о нашим поразима право опадање. Морам их исправити у многим приликама; и ласкам себи да ћу нарочито у критици изићи светао. Ја сам, господину, и т. д.“

„Господине,“

„Од како неста пок. господина грофа Л. ми вас молисмо да бисте имали доброту дозволити нам да изберемо председника. Нема реда у нашим беседама; државни послови не претресају се ту онако као пре: наши млади људи баш немају хабера за старе, а и међу собом су без икаква реда: то је прави савет Ровоамов, где млади заповедају старцима. У залуд им представљамо да смо ми били мирни

држаоци Тилерија на двадесет година пре него што су се они родили: мислим да ће нас нај-
 после истерати одатле, и да ћемо ми, изагнани
 из места у којима смо толико пута призивали
 сенке француских јунака, морати ићи на са-
 станке у Краљеву башту, или у које друго
 удаљено место. Ја сам, и т. д.“

Из Париза, 7. Цемадија, 2, 1719.

П И С М О С Х Х Х I.

РЕДИЈЕ РИКИ

у Париз.

Оно што највише занимаше моју пажњу,
 од како дођох у Европу, то је историја о по-
 стању република. Ти знаш да већина Азија-
 таца нема ни самога појма о овој врсти управе,
 и да их ни уображење није послужило да за-
 мисле да каква другојача и може бити осим
 деспотске.

Прве управе, које ми знамо, беху монар-
 шке: тек случајно и тек после многих векова
 посташе републике.

По што Грчка беше опустела од потопа,
 населише је нови дошљаци; она готово све
 своје насеобине доби из Мисира и из азијских
 најближих покрајина: и како у тим земљама

управљаху краљеви, тако и они што се одсе-
лише одатле управљаху се на тај начин. Али
тиранство ових владалаца дотежа, те људи зба-
цише јарам; и, од комађа од толиких краљевина
подигоше се оне републике с којих онако јако
процвета Грчка, једина образована у сред
варвара.

Љубав к слободи и мрзост спровоју краљева
одржаше дуго Грчку у независности и раши-
рише на далеко републиканску управу. Грчке
вароши нађоше савезника у Малој Азији: оне
слаше тамо насеобине, тако слободне као и
саме што су, које им беху ограда против на-
сртања персијских краљева. И то није све:
Грчка насели Италију: Италија Шпанију, а
можда и Галије. Зна се да она велика Хеспе-
рија, толико на гласу у старо доба, беше у
почетку Грчка, коју њезини суседи гледаху као
место благовања: Грци, који не налажаху код
своје куће ту срећну земљу, идоше да је траже
у Италији; а они из Италије, у Шпанији; из
Шпаније, у Бетика или Португалији: те се с
тога сви ови предели зваху у старо време тим
именом. Ове грчке насеобине доношаху са со-
бом неки дух слободе, који бејашу стекле у
овој благој земљи. Тако се не види, у та давна
времена, никаква монархија у Италији, Шпа-
нији и у Галијама. Сад ћеш видети да ни се-

верни народи, ни они у Берманији, не бејаху мање слободни; и ако се и находи међу њима трагова од некака краљевства, то је с тога, што се узимало да су краљеви старешине војничке или поглавице република.

Све се ово догађало у Европи, јер Азија и Африка увек беху под деспотизмом, осим неколиких вароши у Малој Азији и осим карташке републике у Африци.

Свет поделише две снажне републике, Рим и Картага. Ништа није толико познато колико постанак римске републике, а ништа није толико непознато као почетак Картаге. Ништа се не зна за афричке владоце од Дидона па овамо, и како они изгубише власт. Чудесно увеличање римске републике било би голема срећа за свет, да не бејаше само оне неправедне разлике између римских грађана и побеђених народа, да управницима по областима беше давана мања власт; да закони, толико свети да препрече њихову тиранију, бејаху вршени; и да се они не служяху, да ућуткају законе, оним истим благом, које њихова неправда беше нагомилала.

Рекло би се да је слобода створена за дух европских народа а ропство за дух народа азијских. Узалуд Римљани нудише Кападокијанцима ово непроцењено благо: неваљали на-

род овај одби га, и жураше се онако у ропство, као што се други народи ка слободи журе.

Цезар скучи римску републику и потчини је самовољној власти.

Европа дуго стења под неком војничком и насилном управом и благодет римска претвори се у жестоки зулум.

Међу тим са севера потекоше, као потоци, непознати народи без броја и разлише се по римским областима; и находећи да им је свуда лако и освајати и пустошити, они поцепаше царство и основаше краљевине. Ови народи беху слободни; и својим краљевима бејаху тако сузили власт, да они управо беху само поглавице или војводе. С тога ове краљевине, и ако беху силом основане, не осећаху освојачева јарма. Народи азијски, као Турци и Татари, покоравалујући се вољи једнога човека, само мишљаху како да му даду нових поданика, и да оружјем утврде његову насилну власт. Али северни народи, који беху слободни дома, отимајући римске области не додијаху својим краљевима никако тако голему власт. Шта више неки од тих народа као Вандали у Африци, и Готи у Шпанији збациваху своје краљеве, кад бејаху њима незадовољни; а код других владалачка власт беше ограничена на хиљаду различитих начина: какав велик број господе де-

лио би је с њиме; рат се могао објавити само кад они пристану; плен се делио међу поглавице и војнике; никаква данка на корист владоца; закони су издавани на народним скупштинама. Ово беше основно начело свим оним државама, које посташе од одломака римске царевине.

Из Млетака 20. Рецепта, 1719.

ПИСМО СХХХІІ.

РИКА ***.

Пре пет или шест месеца десих се у некој кавани, где видех неког племића, лепо обучена, кога сви слушаху: он говораше како му се допада живети у Паризу, али мора да иде некуд у унутрашњост. Имам, рече он, петнаест хиљада ливара годишње аренде од земаља, али бих био срећан кад бих имао четвртину тога новца у стварма, које се могу преносити с места на место. Узалуд сам притезао своје арендаше и претио им судом, они још горе не плаћају. Никад нисам могао да видим на гомили сто пистола. Да сам дужан десет хиљада франака, узаптила би ми се сва добра и ја бих био просјак.

Ja изиђох и не запазивши добро сав тај
 разговор; али, нашавши се јуче у том дѣлу
 вароши, свратих у ону исту кућу и ту застах
 једног озбиљног човека, бледа и дуга лица,
 који усред пет или шест беседника беше за-
 мишљен и ћуташе као нем; док од једном он
 отпоче овако: јест, ја, господо моја, ја сам
 пропао; од сада немам ода шта живети; јер
 ја сада имам код себе двеста хиљада ливара
 у банкиним билетима и сто хиљада талира у
 сребру; ја сам у стању веома жалосном; др-
 жао сам да сам богат, а ја сам просјак, бар
 да имам што год земље куд бих се могао пре-
 селити, и тада бих за цело имао ода шта жи-
 вети; али ево невоље ја немам непокретности
 ни толико колики је мој шешир.

Случајно се обрнух на другу страну и опа-
 зих човека коме лице изгледаше као што је у
 бесомучнога. Коме да верујеш од сада, викаше
 он? Беше један издајник, кога држах да ми
 је велик пријатељ па му позајмих новаца, и
 он ми их врати! Каква страшна превара! Њему
 је све у залуд, пред мојим очима, он ће остати
 увек непоштен човек.

Ту близу нахођаше се човек један врло
 рђаво одевен, који, подижући очи к небу го-
 вораше: да Бог благослови намере наших ми-
 нистара! да ја могу видети акције од две хи-

pensif

perdu

љаде и све париске слуге богатије од својих господара! Мени се прохте да дознам ко је то. То је, рекоше ми, неки сиромашак у Бога, па и занат има сиромашки: то јест, он је родословац, па се нада да се обогати тим што ће га ови нови богаташи звати да им предругојачи презимена, да им узвиси претке и да им украси каруце: он се нада да ће моћи начинити племића колико хоће па се тресе од радости кад види да му се множи радња.

На послетку уђе неки старац блед и сух, кога познах да је новинар пре него што седе: он не беше од оних новинара који имају поуздану сигурност против свакога пораза и који проричу свакад само победе и трофеје; но на против од оних злогѹка који само зле гласе доносе. Ствари иду врло зло одовуд од Шпанолске, рече он: ми немамо ни мало кавалерије на граници па се ваља бојати, да кнез Пио, који је има довољно, не притисне сав Лангедок. Према мени сеђаше некакав одрпан Филосов, који се сажали на новинара, и поди-заше рамена у колико онај повишаваше глас. Ја му се приближих а он ми шану на ухо. Видите ли како нам ова будала цео сахат прича како се боји за Лангедок: а ја сам синоћ опазио једну пегу на сунцу, која, ако се увећа,

може сву природу упропастити па не говорим ни једне речи.

Из Париза 17. Рамазана, 1719.

П И С М О С Х Х Х И И I I .

РИКА ***.

Одох неки дан да разгледам велику библиотеку у неком дервишком манастиру, коју дервиши држе као чувари, али у одређене сахате морају да пусте сваког ко хоће да уђе тамо.

Ушавши нађох једног озбиљног човека који се шеташе међу безбројним књигама које га окружаваху. Приђох му и замолих да ми каже какве су оно књиге што беху много лепше од других повезане. Господине, одговори ми он; ја сам овде у туђој кући; никога ту не познајем. Многи су ме тако исто питали, но, као што видите, ја не могу сад читати све те књиге да би им могао дати одговор: ја имам свога библиотекара, који ће вас задовољити, јер се он мучи и дању и ноћу да разазна и прочита све то што ту видите: то је човек, који није ни за што, и који нам је на велики терет, по чем не ради ништа за манастир. А где звони на ручак; они који су, као ово ја, старешине у каквој обитељи, ваља да су први на сваки

рад. Говорећи ово калуђер ме ишћушка на поље, затвори врата и, као да одлете, тако га брзо не ста испред мојих очију.

Из Париза 21. Рамазана 1719.

ПИСМО СХХХІV.

РИКА ИСТОМЕ.

Сутра дан одох опет у ону библиотеку где застгах са свим другојачег човека од онога кога видех тамо први пут. Изглед његов бејаше прост, лице пуно разумности а опхођење благо и приступачно. Како му казах своју жељу он одмах уста да је задовољи и још да ме, као странца, обавести.

Оче, упитих је, какве су ове дебеле књиге што заузимају сву ову страну библиотеке? То су, рече он, тумачи св. писма. Њих је веома много, приметих ја: мора да је св. писмо некад било врло тамно а сада је врло јасно. Да нису остале још какве сумње? Благи боже, одговори он, питате има ли сумње? та има их толико колико и врста. Е па шта су радили оволики писци? Ови писци, одговори он, нису тражили у св. писму оно што ваља веровати већ оно што су сами веровали; они га нису сматрали као књигу

у којој су исписане све догме које они ваља да приме, него као дело, које може да оснажи и да да важности њиховим сопственим мислима: с тога су му искварили сав смисао и метнули на муке свако његово место. То је земља у коју се искрцавају људи од свију секта и долазе као на плен; то је као разбојиште, где се непријатељски народи жестоко сударају бију и чаркају од сваке руке.

Одмах одатле ето видите књиге аскетске или богомољачке; па онда књиге моралне, много корисније: после богословске књиге које су двојако неразумљиве и по предмету о коме говоре и по начину како говоре; дела тајанствена, то јест, сувишних богомољаца који имају срце нежно. За Бога, оче, немојте се тако журити. Кажите ми што о тим тајницима? Господине, рече он, прекомерно богомољство разгрева срце, које је и тако склоњено на нежност, и причињава да оно шиље у мозак гасове који и њега такође загреју те се од тога рађа занесеност и нека очараност. Ово стање је бунцање од богомољства; оно се често усаврша, или боље да речем изметне у квијетизам, а ви сами знате да квијетист није ништа друго него луд човек, претерани богомољац, распусник.

А ово су казуисти који обелодањују ноћне тајне, који граде у своме уображењу све аж-

даје, које сотона од љубави може произвести, скупљају их, упоређују их и вечно о њима мисле: и срећни су ако њихово само срце не одскочи на страну од њих и не постане само умешано у злочинство толиких простодушно написаних и магловито измаланих заблуда!

Видите, господине, ја мислим слободно и казујем и вама шта мислим. Од природе сам простодушан, а још више с вама, као са странцем, који хоће да сазна ствари и да их сазна онако какве оне јесу. Кад бих хтео, говорио бих вам о свему томе само дивећи се и пренемажући се; сваки час бих вам изговарао: ово је божанствено! ово је особито за поштовање! Онде су чудеса! И изишло би од ово двоје једно: или бих вас преварио или бих себе осрамотио пред вашим очима.

Ту се устависмо: дервишу искрсну посао те остависмо разговор за сутра.

Из Париза 21. Рамазана, 1718.

ПИСМО СХХХV.

РИКА ИСТОМЕ.

У одређен сахат дођох опет; и онај ме човек одведе баш онамо, где се бесмо растали. Ово су, рече ми он, граматици, глосатери, и

објашњавачи. Оче, упитах ја, сви ти људи би ли могли бити и да немају смисла? Могу, могу одговори он; смисла у њих баш и нема; али дела им од тога нису ни мало гора: што је врло згодно за њих. То је цела истина, одговорих; и ја познајем многе философе који би боље урадили да су се одали на ове науке.

Ово су овде, продужи он, говорници, који имају дар да убеде, и без доказа; и земљомери, који обвезују човека да буде убеђен хтео не хтео и убеђују га на силу.

Ово су књиге метафизичке које говоре о тако важним интересима и у којима се онај безкрајни находи свуда и на сваком месту, и књиге физичке које не налазе веће чудноватости у редоставу целе васионе него у простој машини каквога нашега мајстора.

Ово су књиге медицинске, споменици природне слабости и силе вештине, које причињавају језу кад говоре о болестима макар и најлакшима, толико нам представљају да је смрт близу; али говорећи о снази лекова уверавају нас тако као да бисмо били постали несамртни.

Одмах до њих књиге су анатомијске, у којима је много мање описа делова човечијега тела него варварских имена, која су им наденута; а то је оно што нити лечи болника од боље нити лекара од незнања.

Ово је хемија, која борави час у болници час у лудој кући, као местима која су под једнако удесна за њу.

А ово су књиге од знања или пре од незнања тајности; неке садрже којекакве будалаштине, које многи зову гад, а ја држим да се ваља на њих сажалити. Неке су опет књиге од судске астрологије. Шта рекосте, оче? Књиге од судске астрологије? упитах ја у ватри; па те књиге ми у Персији највише поштујемо. Оне расправљају све послове у нашем живому, и опредељују нас у свим нашим предузећима: астролози су управо наши управници, па још су и нешто више; они се мешају и у државну управу. Ако је то тако рече ми он, онда ви живите под јармом много рапавијим него што је јарам разума; то је најнеобичнија између свију влада: ја жалим много и какву породицу а камо ли цео народ који допушта да му тако јако заповедају планете. Ми се служимо, одговорих му ја, астрологијом као ви алгебром. Сваки народ има своју науку, по којој удешава своју политику. Сви астролози скупа нису учинили толико будалаштине у нашој Персији колико их је учинио овде један једини Алгебраш. Зар ви држите да случајно утицање звезда није такво исто поуздано правило као и лепи разлози вашег мајстора од системе? Кад би се

купили о томе гласови у Француској и у Персији, то би била врло лепа прилика да астрологија одржи победу; видели бисте да би рачунције остале постићене. Ала би им се лепо могла тим затворити уста!

Наша се препирка прекиде, и морасмо се растати.

Из Париза 26. Рамазана, 1719.

П И С М О С Х Х Х V I .

Р И К А И С Т О М Е .

Кад се састасмо други пут, одведе ме мој наученик у неки оделит кабинет. Ово су књиге о новој историји, рече ми. Видите прво историке црквене и историке папа; ја те књиге читам да постанем побожан, а оне често производе у мени нешто са свим противно.

Оно су онамо они који писаше о опадању страшнога римскога царства, које поста од ломака толиких монархија, и на развалама кога поникоше опет толике нове. Небројени варварски народи, непознати као и земља им из које долажаху, на један мах појавише се, преплавише га, опустише, искомадаше и основаше све краљевине које данас ето видите у Европи.

Ови народи не беху управо варвари по чем беху слободни; али посташе варвари доцније, кад се потчинише самовољној власти а изгубише ону благу слободу која се толико слагаше с разумом, с човечанством и с природом.

Ово су вам овде историци немачкога царства, које је тек сенка првога царства; али које је, држим, једина сила на земљи, коју поцепаност није ослабила; једина, држим, која се крепи по мери својих губитака и која, спора кад се ваља користити својим напредцима, постаје несавладљива својим поразима.

Ево вам историца Француске, у којој се с почетка образовала краљевска власт, па умрла у два маха, васкрсла опет, чамила иза тога кроз више векова; па од једном опет се увећала и попела на последњи ступањ, као што бива с рекама, које, у својему току, губе се у пескове, јављају се опет, расту од својих притока и односе са собом све што пролазу њихову смета.

Ено оно вам је шнањолски народ, који изиђе из неких планина; владоци мухамедански бише покорени готово онако неосетно као што и сами покорише; толике краљевине стопише се у једну пространу монархију, која готово поста једина; то траја докле она, претоварена

својом величином, и лажним изобиљем, не изгуби своју силу а и само име, а тек јој оста охолост од прве њезине снаге.

Ово су овде историци Енглеске у којој слобода истиче без престанка из ватре од неслоге и метежа; у којој се владалац увек љуља на престолу, који се никад не да заљуљати; у којој је народ нестрпљив а mudar и у самој јарости својој, и који, господар од мора (што је нечувено било дотле), меша трговину с владом.

Одмах до њих историци су оне друге краљице од мора, Холандске републике, толико поштоване у Европи, и толико страховите у Азији, где се њезиним трговцима догађа да толики краљеви падају на колена пред њих.

Историци Италије представљају вам народ, који некад беше господар свету, а сада роб свима другима; њезини су владоци поцепани и слаби без икаква друга знака од суверенства осим празне политике.

Ово су историци република: Швајцарске, која је слика од слободе; Млетака, који немају других извора осим своје економије; и Ђенове, која је дивна само са својих зграда.

Ово су историци севера, и међу осталим Пољске, која тако злоупотребљава своју слободу, и право бирати себи краљеве, да би се

рекло да хоће тим да утешу околне народе који су изгубили то и једно и друго.

На томе се растасмо до сутрашњега дана.

Из Париза 2. Шалвала, 1719.

ПИСМО СХХХVII.

РИБА ИСТОМЕ.

Сутра дан одведе ме у другу собу. Ово су овде поете, рече ми он, то јест, они писци којима је занат да збуњују памет и да разум претоварају украсима, као што су некад жене сахрањиване под својим накитом. Ви њих знате; они нису ретки код источана, где топлије сунце као да већма загрева и само уображење. Ево ово су епске поеме. А! а шта су то епске поеме? Тако ми Бога, рече он, ни сам не знам управо: зналци говоре да су свега само две написане, а друге што се тако зову, нису то никако: а то ја опет не разумем. Још они веле да се и не може нових написати; а то је још чудноватије. Ово су поете драматици, који су, по мојој памети, над поетама поете и господари од страсти. Њих има од две врсте: комици који нас пријатно покрећу и трагици, који нас узнемирују и силно потресају.

Ово су овде лирици, које ја презирем онолико колико оне друге поштујем, и који од свога заната граде неку сличноречну збирку.

После су писци идила и еклога, што се допадају и самим дворанима мишљу о некоме спокојству, кога ови немају, а они им га показују у пастирскоме стању.

Од свију писаца које видесмо ово су најопаснији: они оштре епиграме, а то су мале пробојне стрелице које задају дубоке ране, којима лека нема. Ово су, ево, романи, које пишу опет поете од неке врсте, који прелазе меру у говору и душе и срца. Они проводе свој век тражећи природу а не находе је никад; њихови су јунаци тако необични као крилати змајеви и хипоцентаури.¹ Видео сам, рекох му, неке ваше романе; а, да ви наше видите, ви бисте се још више зачудили.

И они су тако мало природни а још су им на сметњу наши обичаји; јер ваља да прође десет година док какав заљубљени младић добије прилику да само једном види лице своје драге. А писци морају да проводе своје читаоце кроз све те претходне догађаје, који су тако сухопарни. И немогуће је да догађаји буду различити; па с тога измишљају лек који

¹ Животиња, која по басни има човечиј труп а коњску главу.

је гори од саме болести, коју хоће да лече: измишљају чудеса. Ја држим за цело, да и ви налазите да није лепо, да какав мађионик изводи испод земље целу какву војску; или да какав јунак сам самцит потуче по сто хиљада људи, а наши су романи пуни тога, и та нас будаласта чудеса љуте.

Из Париза 6. Шалвала, 1719.

П И С М О С Х Х Х V I I I .

РИБА ИВЕНУ

у Смирну.

Овде се министри мењају и уништавају као годишња времена: у ове три године четири пута мењала се система финансије. Данас се наплаћују порези у Турској и у Персији како су их наплаћивали још они што основаше ове царевине; а то је веома различно од онога шта се овде ради. Истина је да ми нисмо у том тако досетљиви као западњаци. Ми држимо да у управи владаочевих прихода и прихода кога грађанина нема друге разлике до онакве каква је избројати сто хиљада томана и сто томана: а овде има много које чега што се тешко схваћа и мало разумева. Ваља да велики умови раде

и дању и ноћу; да склапају без престанка, с великом муком, нове пројекте; да саслушавају мишљење множине људи, који раде за њих и неумољени; да се повлаче и да живе у неким собама, у које велики не могу да продру а које су светиња за мале; да увек глава њихова буде препуна важних тајна, чудноватих намера и нових система; и, ако би их ко што упитао, да буду са своје замишљености без речи а често и без саме пристојности.

Како пок. краљ склопи своје очи, одмах наумише да уреди неку нову управу. Свак осећаше да је зло, али нико не знађаше шта да се учини те да буде боље. Рекоше да је било зло са неограничене власти претходних министара, па се та власт подели. С тога се начинише шест или седам савета; и ово министарство бејаше може бити од оних која су управљала Француском с највише памети; век му беше кратак као и добро које оно учини.

Француска, на самрти покојнога краља, бејаше тело обременењено хиљадом болести: г. Н.*** узе у руке ноже и поодсеца непотребно месо и приви неке мелеме. Али опет оста нека унутарња болест неизлечена. Дође неки странац да и ову бољу излечи: после више жестоких лекова, он држаше да јој је повратио здравље а само је учинио да она отече.

Сви који бејаху богати пре шест месеца сад су сиротиња; а који немађаху хлеба да једу гуше се сада богатством. Никад се ове две крајности нису тако близу примакле једна другој. Странац преврте државу као што крпач преврће хаљину; он окрете горе што беше доле; а оно што беше изнутра окрете попреко. Каква неочекивана срећа, којој се не надаху ни они који је стекоше. Сам Бог не извлачи брже људе из ничега. Колико је слугу, којима данас служе њихови другари а сутра ће им може бити служити њихови господари!

Од свега тога излазе често необичне ствари. Слуге, које за минуле владе стекоше имања, данас се хвале својим пореклом: они враћају онима који сада остављају њихову службу у некој познатој улици, све оно презирање, које се, пре шест месеца, указивало њима: из свега грла сад вичу: Племство пропаде! Какав је то страшан неред у држави? Каква забуна у сталежима! само човек виђа незнанце који згрћу имања. Обећавам ти да ће се ови последњи накнадити од оних који ће за њима доћи и да ће се кроз тридесет година ови племенити људи много наџакати.

Из Париза 1. Зилкаде, 1720.

ПИСМО СХХХІХ.

РИКА ИСТОМЕ.

Ево великог узора супрушке нежности не само код жене већ код краљице. Шведска краљица хотећи удружити својега мужа у влади, те да тако изравна све тегобе, посла скупштинама изјаву да се она одриче регентства у случају ако он буде изабран.

Имаће шесет и неколико година од како се друга једна краљица, на име Кристина, одрече круне да се ода на философију. Не знам коме од ова два примера више да се дивимо.

Истина ја доиста одобравам да се свако тврдо држи на месту на које га је природа поставила, нити могу да похвалим слабост оних, који, находећи се испод својега стања, остављају га као неки бегунци, и пак сам дирнут величином душе ове две краљице, находећи да је у једне срце а у друге разум виши од њихова стања. Кристина науми да се учи за време, које друге употребљују само да уживају; а друга наводи уживање у том да сву своју срећу стави у руке свога узвишенога супруга.

Из Париза, 27. Махарана 1720.

ПИСМО СХЛ.

РИКА УЗБЕКУ

у ***.

Париска скупштина би премештена у неку малу варошицу која се зове Понтоаза. Влада јој посла да одобри неку изјаву која је срамоти; а она је одобри на начин који срамоти владу.

Прети се оваким поступком још неким скупштинама у краљевини.

Ови скупови увек су немили: они се само за то приближују краљевима да им кажу жалосне истине: и докле им гомила дворана без престанка представља, да је народ срећан под њиховом управом, они доходе да угнају у лаж улагивање, и да изнесу пред подножје престоља уздахе и сузе, којих су носиоци.

Тешко је бремене истина, драги мој Узбече, кад је човек мора носити чак до владоца! Они треба за цело да држе, да је невоља онима који се одважавају на то, и да се они никад не би усудили на тако жалосне и немиле кораке за оне који их чине, кад их не би на то нагонила дужност, поштовање па и сама љубав.

Из Париза 21. Цемадија, 1, 1720.

ПИСМО СХЛІ.

РИКА ИСТОМЕ.

На измаку ове недеље доћи ћу да се видимо. Ала ће ми дани мило пролазити кад будем с тобом!

Пре неколико дана представише ме некој госпођи с двора, која жељаше да види мој странски облик. Нађох да је лепа и заслужује да је погледа наш владалац и да заузме положај светао у свештеном месту, где се срце његово одмара.

Она ми учини којекаквих хиљаду питања о наравима Персијанаца и о томе како живе Персијанке. Чини ми се да се њој сарајски живот не допада и да се грози видећи једнога човека подељена на десет или дванаест жена. Једној страни она завиђаше а другу жаљаше. Она милује да чита, особито поете и романе, па зажели да јој што кажем о нашим романима и поетама. Оно што јој о томе казах увећа њезину радозналост: те ме замоли да јој преведем који комад од оних, које сам уза се понео био. Учиних јој по вољи и, после неколико дана, послах јој једну персијску причу. Може бити да ће тај превод и тебе занимати:

У време Шеик-Али-Кана бејаше у Персији нека жена по имену Зулема: она знађаше на

изуст сав свети Алкоран; није било дервиша који би боље од ње разумевао преводе светих пророка; учени арапски људи нису ништа казали тако тамно да му она не би могла наћи краја; и уз толика знања она бејаше тако веселе нарави да се једва могло разазнати да ли она весељаше или учаше оне с којима би беседила.

Једном, кад се она са својим другима нахођаше у једној сали у сарају, запитаће је једна: шта она мисли о ономе свету, и верује ли и она, као што говоре наши учени људи, да је рај само за људе створен.

Тако се у опште мисли, одговори она: ништа није пропуштено само да се понизи наша страна. Има један народ разасут по свој Персији, који се зове Јевреји, и који тврди на основу својих светих књига да ми немамо ни душе.

Ове овако неправедне мисли излазе само из охолости људске, који би хтели да своју претежност пруже даље и од својега живота, а не мисле да ће у велики дан сва божја створења бити пред Богом ништа, и да се ни једно од њих ни чим не може одликовати осим једином врлином ако је узима.

Бог није неправедан у својим наградама: и као што ће људи, који су овде добро жи-

вели и добро употребили власт, коју су над нама овде имали, отићи у рај, пун небесних лепота и милина таквих, да би се самртни човек, кад би их видео, убио само да час пре доспе да их ужива; исто ће тако и поштене жене отићи у место где ће се купати у реци задовољства с божанственим људима, који ће њима бити покорни: свака таква жена имаће их по пун харем затворених, и ушкопљеника вернијих од ових који сада нас чувају.

Читала сам, настави она, у једној арапској књизи како је био неки човек, по имену Ибраим, преко мере суревњив. Он је имао дванаест жена, за чудо лепих, с којима веома опорно поступаше: он не вероваше ни ушкопљеницима, ни зидовима својега харема. Држаше их готово увек под кључем, у једној соби, а не допушташе ни да се могу међу собом видети нити говорити; јер он беше суревњив и спроћу најневинијега пријатељства: сва његова дела бејаху обојена његовом природном суровошћу; никад слатка реч не изиде из његових уста, нити икада он даде каква знака који не би увећавао терет њиховога ропства.

Једнога дана бејаше их све скупио у једну салу у својем харему, а то једна између њих, слободнија од других прекори га у очи за тако ружно поступање с њима. Кад човек гледа да

га се други боје таким начином, рече му она, за цело ће пре дочекати да га мрзе. Ми смо тако несрећне да не можемо да не желимо измену својега стања: друге на мојему месту желеле би да умреш ти; а ја желим само да ја умрем те тако да се од тебе избавим, и то ће бити за мене радост да се тим начином једном одвојим од тебе. Ове речи место да га разблаже наљутише га тако да он трже нож и сјури га у прси оној јадници. Друге моје, рече она умирућим гласом, ако се небо сажали на моје поштење ја ћу вас осветити. С тим речма она остави овај несрећни свет и оде тамо где благовање царује, и где жене, које су овде добро живеље имају срећу која се непрестано понавља.

Најпре она наиђе на веселу ливаду, која беше тим зеленија што боје цвећа бејашу тако јако отворене; кроз ливаду кривудаше поток, кога вода беше бистрија од кристала. Иза тога ступи она у шуму пријатну и тиху, у којој се само чују гласи тичијих песама. После тога су се пружиле дивотне баште; природа их је украсила просто, али величанствено. Најпосле дође у дивни двор, који је за њу био спремљен, пун небесних људи, који бејашу одређени за њезина задовољства.

Из Париза 26. Цемадија 1720.

П И С М О С Х І І І.

Р И К А У З Б Е К У .

У * * * .

Ево писма, које добих јуче од неког ученог човека: оно ће ти се учинити необично:

„Господине“,

„Има шест месеца како сам примио наследство од стрица који беше веома богат и који ми остави пет или шест стотина хиљада ливара и једну кућу дивно намештену. Милина је имати богатства, кад човек зна на добро га употребити. Ја немам никакве жудње за славом нити воље за задовољства: готово сам у век затворен у својој соби где живим као учен човек. Ту се находи радознали пријатељ поштоване старине.

„Кад ми стриц заклопи очи ја бејох веома рад да га сахраним онако како су сахрањивани стари Грци и Римљани: али не имађах онда ни сузника, ни урне, нити старих лампа.

„Но доцније набавих те скупоцене реткости. Пре неколико дана продадох своје сребрно посуђе, те купих земљану лампу којом се служио неки стоички филозоф. Продао сам сва огледала, којима стриц беше покрио готово све зидове у собама, само да набавим мало огледалце, мало препукло, којим се некад служио

Виргилије: милина ми је кад гледам у њему моје лице, место лица Мантуанскога лабуда. Окром тога, купио сам за сто луидора пет или шест комада бакарних новаца, који су ишли још пре две хиљаде година. Не знам да имам данас и шта од намештаја у својој кући што не би било грађено још пре опадања царства. Имам малу збирку скупоцених и врло скуних рукописа: и премда ми хоће да искоче очи кад их читам, и пак волим служити се њима но штампаним књигама које нису тако тачне и које свако може да има у рукама. И ако не излазим готово никад ни куда и пак сам скапао да сазнам римске путове. Не далеко од моје куће има један који је градио неки проконсул галски пре једно хиљаду двеста година: кад год идем на своје пољско добро, увек се држим тога пута, премда је он тегобан и за добра два сахата даљи. Највише ме једи што су сад ударени дрвени диреци да означе даљину суседних вароши. Плакао бих кад видим те јадне знаке место оних војних ступова, који туда некад бејашу: надам се да ће њих на ново подићи моји наследници, што ћу им завештати у својему тестаменту. Ако бисте ви, господине, имали какав персијски рукопис, учинили бисте ми особиту радост да ми га уступите: платићу вам шта иштете; а поврх тога даћу вам и нека

своја дела из којих ћете видети да ја нисам бескористан члан у републици књижевника. Између других, опазите мој састав, у коме доказујем да венац, којим се у старо време слажаху у триумфима није био од лаворових грана него од растових; даље ће вам се допасти други састав, у коме доказујем врло ученим претпоставкама, које повадих из најозбиљнијих грчких писаца, да Камбиз није био рањен у десну него у леву ногу; у трећем опет доказујем како је у време Римљана мало чело било највећа лепота. Још ћу вам послати велику књигу, као објашњење једнога стиха у шестој књизи Виргилијеве *Енејиде*. Све ово послаћу вам не ће проћи неколико дана; а за сада шаљем вам само одломак од једног митолога старог грчког, који још до сада није штампан, и који сам нашао у праху у једној библиотеци. Остављам вас због неког важног посла, који имам да свршим: на име ваља ми вас поставити једно лепо место природозналца Плинија, које су преписивачи петог века страшно побркали.

„Ја сам вам и т. д.“

ПИСМО СХLIII.

РИКА НАТанаилу лЕВИЈУ, ЈЕВРЕЈИНУ ЛЕКАРУ

у Ливорно.

Ти ме питаш шта мислим о сили амајлија и о снази записа. А за што питаш мене? Ти си Јеврејин а ја Мухамеданац а то ће рећи да смо оба пуни празна веровања.

Ја носим увек уза се више од две хиљаде записа из светог Алжорана; на руке везујем малу амајлију, у којој су уписана имена више од две стотине дервиша: име Алијино, Фатимино, и свију чистих посакривана су на више од двадесет места по мојим хаљинама.

Међу тим не осуђујем ни оне који одричу да неке и неке речи могу имати какве снаге. Нама је тешко одговорити на њихне наводе, као што опет њима није лако одговорити на наше искуство.

Ја те записе носим из дуге навике и што свакако ради: а држим да они, ако нису од веће помоћи него прстење и други украси, којима се људи ките, нису од мање. Али ти, ти сву веру полагаеш у неколико тајних слова и без тога чувара био би у непрекидномоме страху.

Људи су веома несрећни! Они се повијају непрестанце између лажне надежде и смешнога страха; и, место да се ослањају на разум,

стварају сами себи или страшила, која их престрављују или сенке које их варају.

Шта хоћеш ти да учине нека слова, тако и тако намештена? Шта имају она с ветровима те да би могла утишати буру, или с барутом те да га могу смести да не убија; или с болешћу, коју лекари зову самртна, те да је излече?

Најчудноватије је то што они који море своју памет да јој представе случаје очевидне снаге, не ће ни најмање да се потруде да томе свему праве узроке опазе.

Ти ћеш ми рећи да су неке и неке враџбине учиниле да се нека битка добије; а ја ћу теби казати да ваља да си слеп па да не видиш у положају места, у броју или јунаштву војника, у вештини војвода довољне узроке последици, којој хоћеш навалице да не знаш узрок.

Хајде за тренутак да пристанем да има врачање силу; али и ти опет мени признај за један тренутак да је оно нема; јер то није немогуће. Оно што си ми одобрио не смета да се две војске не могу тући: хоћеш ли сада, да у том случају, ни једна од њих двеју не може одржати победу?

Држиш ли ти да ће њихова судба остати не решена докле год каква невидљива сила не дође да је реши, да ће сва сила бити сатрве-

на, сва мудрост узалудна и све јунаштво бескорисно?

Мислиш ли ти да смрт, која се у оваким приликама представља у хиљаду начина, не може престравити умове тако како не можеш ни да објасниш? Може ли бити да међу сто хиљада војника не буде један страшљивац? Зар овај не може застрашити свога другара, а овај трећега а трећи четвртога? А више и не треба па ће страх обузети сву војску и тим већма што је она већа.

Свак зна и свако осећа, да сва створења, која теже да сахране своје биће, страсно воле живот: то се у опште зна; а овамо се тражи за што се у том и том случају она бојаху да га не изгубе.

Премда су свештене књиге свију народа пуне таковога свеопштега и натприроднога страха и пак ја не знам ништа тако неосновано као што је то; по чем ко хоће да увери да је каква последица — која може бити причињена хиљадом природних узрока — неприродна, мора најпре извидети да ни један од оних природних узрока није радио; а то је не могуће.

Више ти не ћу рећи ништа Натанаило; рекао бих да предмет не заслужује тако озбиљнога претресања.

Из Париза, 20. Шабана, 1720.

П.П. Кад завршивах писмо чух да се виче улицом и продаје писмо доктора из унутрашњости доктору у Париз (јер овде ти се све ситнице штампају, јављају и купују). Узех једно и шиљем ти држећи да оно има свезе с предметом нашега разговора.

Има много које шта што ја не разумем; али ти, који си доктор, мораћеш разумевати језик својих другара.

*Писмо доктора из унутрашњости доктору
у Париз.*

У нашој вароши беше један болесник који не могаше да заспи за тридесет и пет дана. Лекар му претписа опијум: али се он не могаше да усуди да га узме; кад већ имаше у руци чашу онда га узе већи страх но икада. Најпоследне рече своме лекару: Господине, молим да ми оставите рока само до у јутру: ја познајем једнога човека, који истина није лекар али има безбројно лекова против неспавања; причекајте да га нађем; па ако опет ове ноћи не заспим онда ћу се вама опет поверити. Како доктор оде, болесник зовне слугу па му рекне:
— Иди г. Анису па му реци да ми дође на разговор.

Г. Анис дође.

— Драги господине Анисе, ја хоћу да умрем од неспавања; немате ли ви у дућану Т. од Г. или књигу о побожности, коју је писао поштовани отац Ј., коју нисте могли продати? јер су често лекови који се дуго чувају најјачи.

— Господине, одговори књижар: ја имам дело оца Косена, у шест свезака и могу вас њиме послужити; сад ћу вам га послати: желим да вам буде од вајде. Ако бисте хтели дела поштованог оца Родригеза, шпањолскога Јежовљанина, имам их доста. Али, верујте ми да је најбоље држати се оца Косена. Надам се у име Бога да ће вас један период оца Косена тако успавати како би могао учинити тек цео лист од Т. госп. Г. После тога г. Анис оде и навали тражити лек по своме дућану. Донесе се књига, очистише је од прашине; и син болесников, млади ђак, поче читати. На њему првом опази се сила лека; јер већ на другом листу он једва изговорах речи а све друштво осећаше се да је изнемогло: мало час и сви захркаше, осим болесника, који после дугога одупирања најпосле заспа.

Сутра рано ето доктора. Е, је ли узео опијум? Нико му ништа не одговара: жена, кћи, синчић сви пуни радости показују му оца Косена. Он пита шта ће то да рече; а они му

одговарају. Да живи отац Косен! ваља га одмах укоричити. Ко би то рекао? Ко би веровао! То је некакво чудо! Ето господине докторе, ова књига ми је успавала оца. И сад му кажу све шта је и како је било.

Доктор беше човек бистар, пун мађионичких тајна и силе од речи и духова; ово га убезекне; те, после дужега размишљања, науми да своје лечење са свим измени. Ово је нешто са свим чудновато, говораше он. Већ имам неко искуство, ваља само ићи даље за њим. А зашто дух не би могао предати својему делу ону исту силу коју он сам има? Зар то не виђамо сваки дан? Бар вреди ово окушати. Мене и тако уморише ови апотекари; њихови маџуни, њихови прахови и зрна, троше мојим болесницима и новце и здравље. Хоћу да променим начин; да окушам силу духова. Према томе он састави нову апотеку, као што ћете видети по овоме опису главних лекова, које опоче давати.

Лек за чишћење.

Узми три листа од Аристотељеве логике на грчком језику; два најшиљастија листа од кога састава сколастичке богословије, на прилику, од суптилнога Скота; четири од Парацелса; један лист од Авицене; шест од Аверојеса, три

од Порфирија, и по толико од Плотина и од Јамблика. Све то залиј нека постоји двадесет и четири сахата, па узимај по четири пута на дан.

Јачи лек за чишћење.

Узми десет О. од С., које се тичу А. и У. Ј.¹. То нека се све скува и процеди у суду који ће се грејати у врућој води, па капља опоре и бодљикаве ћуди што од тога изиђе, нека се охлади у чаши обичне воде и све нека се попије с поверењем.

За бљубање.

Узми шест беседа; дванаест надгробних слова каквих се деси, само не од г. Н.²; једну збирку нове опере; педесет романа; тридесет нових записака: све то стави у стакло и остави да се ту вари кроз два дана; па после процеди кроз угрејан песак. А ако то све не помогне онда.

Други јачи лек.

Узми табак мраморасте хартије који је био покривач збирци састава Ф. Јеж.; потопа га

¹ Јамачно је писац хтео да означи овим зачелним словима десет одлука саборских које се тичу буле и уређења Јежовљана.

² Слова г. од Н. значиће г. Флешије, владика Нимски, а Ф. Ј. биће: Француски Јежовљани.

свега кроз три минута; напуни кашику од њега и угреј па прогутај.

Веома прост лек од сишње.

Читај све саставе поштованога оца Мембурга, бившега Јежовљана, устављајући се тек на крају сваког периода; па ћеш опазити да ти се лакост дихања повраћа а и да не повтораваш лек.

Лек против чврга, шуге и краста по глави.

Узми три разреда Аристотељева, два математичка ступња, шест стихова од Шапелана, једну реченицу из писама г. архимандрита од св. Кирана: све то напиши на парчету хартије, које савиј, вежи каквом узицом и носи о врату.

Ето те лекове поче давати наш доктор и чудо како се људи хвале. Да му се не би болесници морали трошити, није им никад, каже, хтео претписивати ретке лекове, који се готово не могу ни да нађу, као, на прилику, по света над којом није никад нико зенуо; или предговор веома кратак; или одлука каквога владике; или књига кога Јансениста, на коју би викао други Јансенист, или би је ценио каквав Јежовљан. Он би говорио да би оваки ле-

кови само помагали шарлатанство, а он је на то страшно мрзио.

ПИСМО СХЛІV.

РИКА УЗБЕКУ.

Пре неколико дана бејах у једној кући ван вароши и ту застах два учена човека, који су овде веома на гласу. Њихов ми се карактер показа диван. Кад би се разговор првога добро проценио, изишло би ово: оно што кажем истина је, по чем сам га казао. Разговор другог значило би опет ово: оно што нисам казао и није; по чем га нисам казао.

Први ми се допадне: јер ми није ни мало стало што је ко јогунаст; али кад почне да вређа другог стало ми је много. Први брани своје мишљење; а то је његово благо: други пак напада на мишљење других људи; а то је благо свачије.

О мој драги Узбече, како сујета зло чини онима који је више имају него што је нужно за опстанак природе! Ови људи толико желе да им се свет диви да су већ досадни. Хоће да су нешто више од другог а овамо нису им ни равни.

Људи скромни, ходите да вас загрлим! ви сте сладост и милина животу. Ви држите да

немате ништа, а ја вам кажем да имате све. Мислите да не понижавате никога а понижавате свакога. И кад вас, у мојој памети, испоредим с људма надувенима које виђам свуда, онда њих сурвавам с њихова предстола пред ваше ноге.

Из Париза 12. Шабана, 1720.

П И С М О СХLV.

Човек оштроумац обично је мучан за друштво. Мало њих има с којима се он може да подудари; све друго, што он назива неваљало друштво, то је највећа већина: он не може да сакрије како је зле воље, а то му све множи непријатеље.

Уздајући се да ће се допасти кад год захте, он веома често пропушта то штети.

Он је склоњенији да критикује, јер и види и осећа боље него други.

Готово свакад он строши своје имање, јер му бистри разум његов представља и начини за то силу прилика.

Он је зле среће у својим предузећима, по чем се одважава на много које шта. Његов поглед обично гледи на далеко, те с тога он види предмете који су веома далеко. Да се и

не рачуни што се он у постанку какве намере, мање брине о тешкоћама које долазе од саме ствари, него о средствима која долазе од њега самога.

Он занемарава неке и неке ситнице, од којих међутим зависе готово сви велики послови.

Обичан пак човек тражи свачим да се користи.

Чешће бива да сваки одобрава оно што обичан човек ради. И свакоме је мило кад може то овоме да учини, а свак се весели кад добије узрока да ономе првome то не учини. Докле на првога наваљује завист, те му не прашта ништа, дотле се другоме све прашта и сама се сујета изражава за њега.

Али кад човек оштроумац има толико незгода, шта ћемо да речемо о тешком положају учених људи?

Никад не могу да помислим о томе а да ми не падне на ум неко писмо, које један од њих писа мојему пријатељу. Ево га:

„Господине,“

„Ја сам човек који сваку ноћ гледам кроз дурбин од тридесет стопа она велика телеса, која се окрећу поврх наших глава; и кад хоћу да се одморим, узмем своје мале микроскопе

те разматрам каквога цирона или миту (ситне бубице, које се једва виде).

„Нисам никако богат, и само имам једну собу; шта више страх ме је тамо и ватре наложити, по чем у њој држим свој термометар па би га страна топлота повисила. Прошле зиме мишљах да ћу умрети од студени; и премда мој термометар, који беше на најнижем ступњу, јављаше ми да ће ми се руке смрзнути, не хтех се помétати у својему послу. Утешио сам се што тачно сазнах најнеосетније промене времена целе прошле године.

„Врло се ретко с ким виђам; а и оне с којима се кад год видим не познајем. Али има један човек у Штохолму, један у Липисци и један у Лондону, од којих ни једнога нисам никад видео, и јамачно не ћу их никада ни видети, с којима сам у такој тачној дописци да не пропуштам ни једнога скоротечу а да им не пишем. „Али премда ја не познајем никога у мојему крају, и пак сам тамо на тако рђаву гласу, да ћу се морати иселити одатле. Пре пет година грубо ме нападе један сусед, што сам изудио (секцирао) једно псето, које он говорише да је његово. Жена неког касапина, која се деси ту, приста уза њ; и, докле ме је она грдила, он ме гађаше камењем, а тако и доктора *** што бејаше са мном, кога једна

каменица удари баш за потиљак, ода шта се диште његова ума би веома потресено.

„Од тога доба како нестане каквог псета где по собацама, одмах се мисли да је оно прошло кроз моје руке. Једна варошанка, којој беше нестало некаквога кучета, које каже да је волела више него своју децу, допаде онома дне у моју собу ван себе; па, не настав га ту, сапре ме код суда. Чини ми се нећу се никад ни избавити од ових пакосних жена, које својим крештаљичким гласом, заглушише ме непрекидном запевком за сваким живинчетом, које је нестало од ово десет година.

„Ја сам ваш и т. д.“

Некад су сваког ученог човека бедили да је мађионик. Томе се ни мало не чудим. Свак је у себи говорио: докле год може природна памет допрети разумевањем, толико и ја разумевам; али кад тај и тај мудрац зна више него ја: ту мора да је некакво ђавоство.

Сад су таква окривљења изишла из обичаја; него се опет сваком ученом човеку пребацује да нема вере већ да је јеретик. Узалуд ће га народ правдати: рана је већ задана и никад се добро не може залечити; свакад ће му то бити болесна страна. После тридесет година догодиће се да му који противник скромно рече: не дао Бог да бих ја држао да је оно

истина што се на те потвара! Али сте се морали бранити. Те тако се окреће против њега и само његово правдање.

Ако напише какву историју па ако је ума племенита и срца поштена, онда се подстиче против њега хиљаду гоњења. Против њега гледаће се да се дигне судија за дела, која су била пре хиљаду година; и хтело би се да се његово перо може заробити кад се не да поткупити.

Међу тим су много срећнији неваљалци, који напуштају своје убеђење за какву малу платицу; који, ако би се узеле све њихове лажи, не продају их скупље но за један обол (шестина старе грчке драхме); који стрмоглављују темеље држави, умаљују права једној сили да их другој увећају, дају владоцима, одузимају народима, застарела права васкрсавају, ласкају страстима, које су у јеку за њиховог времена, и пороке који су на престолу, принуђавајући јадно потомство тим више да им верује, што оно мање средстава има да потре њихове сведоџбе.

Па није доста за каквог писца и све ове увреде да претрпи; није му доста што је у непрекидној бризи хоће ли дело његово имати проходње: кад најпоследње, угледа света тај спис који га је стао толико муке, онда полете по-

вике на њ са свију страна. А како да избегне то? Он је имао своја осећања; њих је излагао на писмено не знајући да је други ко на двеста сахата далеко казао нешто са свим противно. Ето од тога букне рат.

Још ако се може надати да изиђе што на глас и Боже помози! Али не! њега само поштују они који су се одали на науку на коју и он. Какав филозоф страшно презире онога који се бави о делима (фактима); а њега опет гледају други као човека видовита.

Што се тиче оних који проводе век у охолеме незнању, они би хтели да се цео свет сахрани у заборавау, у коме ће они потонути.

Човек, који нема каквога дара, накнађа се за то презирући тај дар: он уклања ту препреку између себе и одличја и тако се ставља упоредо с оним, од чијих се послова страши.

Најпосле, уз непоуздан и не темељан глас о добру имену, ваља уврстити још и то што се никад нема ни каква задовољства, и губитак здравља.

Из Париза 26. Шабана, 1720.

ПИСМО СXLVII.

УЗВЕК РЕДИЈУ

у Млетке.

Одавно је казано да је поштење душа великоме министру.

Човек засебан може се користити тамом својега положаја; њега могу ухватити у лажи само неколики људи с којима он има посла; други нико не зна за то; али ако министар уради нешто непоштено он има толико сведока, толико судија колико је оних над којима врши власт.

Смем ли ти казати, да највеће зло које чини непоштен министар није то што зло служи својега владоца и што упропашћава свој народ; него има друго, по мојему мишљењу, хиљаду пута горе: и то је зао пример који он даје.

Ти знаш да сам ја дуго путовао по Индијама. Тамо сам видео један народ, који је по својему пореклу племенит, али, за кратко време, од најмањег до највећег покварен рђавим примером једнога министра: видех, брате, народ, код кога су племенитост, поштење, уздржљивост и веровање, свакад се сматрали као природна својства, да за час поста последњи међу

свим народима; болест се лепи и не оставља ни најздравије удове; најпоштенији људи, видех, да чине оно што је најнедостојније, газе темеље правде изговарајући се само тим да су их и други спроћу њих погазили.

Они прибегаваху гнусним законима да се заклоне од неваљалих дела, и зваху нуждом неправду и варање.

Видео сам да је вера прогнана из уговора, да су најсветији договори уништени, и сви по-породички закони оборени. Видео сам дужнике тврдице, како се вређајући поносе сиромаштвом, како се, недостојна оруђа оштрине закона, претварају да не могу да плате, и како забадају нож у срце својему добротвору.

Видео сам друге, још недостојније, да купују буд за што, или боље, да купе са земље растово лишће, те га дају место хране удовицама и сирочади.

Видео сам како у тренут ока у свим срцима букну неугашљива жеђ за богатством. Видех како се начини завера да се богати, али не поштеним радом и племенитом индустријом, већ упропашћењем владоца, државе и грађана.

Видех једног поштеног грађанина, у та несретна времена, који никад не би легао док не би рекао: данас сам упропастио једну породицу; а сутра ћу затрти коју другу.

Хоћу, говораше други, с једним црним човеком, који носи у руци дивит, а шиљасто гвожђе у уху, да убијем сваког коме сам дужан.

Трећи опет говораше: видим да ми послови иду добро: истина кад се оно пре три четири дана наплаћивах, оставих целу једну породицу у сузама, одузех удадбину двома кћерима и васпитање сину; отац од те туге умре, мати пресвиште од жалости, али ја не учиних ништа што не би било законом дозвољено.

Та има ли крвнијега дела него што је: кад какав управник поквари нарави целог кога народа, изметне најплеменитије душе, обрља сјајност достојанства, помрачи и саму врлину, и највише порекло измеша са свеопштим презирањем?

Шта ће рећи потомство кад му узваља поруменити од стида својих отаца? Шта ће рећи нови народ кад упореди гвожђе својих праотаца са златом оних, који су му непосредно живот дали? Не сумњам да племићи не ће из својих праотаца избрисати онај недостојан ступањ племенитости, који их брука, нити оставити данашњи појас у гнусном ништавилу, у које је дошао.

Из Париза 11. Рамазана, 1720.

ПИСМО СXLVII.

ВЕЛИКИ УШКОПЉЕНИК УЗБЕКУ

у Париз.

Е, ово се више не може трпети: твоје су жене уврatile себи у главу, да их је твој одлазак ослободио од сваке каштиге: овде се догађају страховите ствари: сам дрћем кад почињем да ти причам шта је и како је.

Зелија, пре неколико дана, идући у џамију отпусти своје покривало, и показа готово са свим откривено своје лице пред светом.

Захију сам застао у постељи за једно с једном њезином робинџом, а то је тако запређено у харемскоме закону.

Са свим случајно дође ми до руке писмо које ти шиљем: никако не могу да дознам коме је оно писано.

Синоћ се нађе у башти харемској некакав младић, који побеже преко зида.

Додај к томе и оно што ја нисам могао дознати па ћеш се убедити да си изневерен. Очекујем твоје заповести; и до срећнога тренутка, у који ћу их примити, мојих мука нигде нема. Али ако ти све ове жене не ставиш под моју безграничну власт, ја ти не могу одго-

варати ни за једну од њих, него ћу сваки дан имати да ти јављам тако жалосних новина.

Из испаханскога сараја 1. Редена 1717.

П И С М О С Х L V I I I .

УЗВЕК ПРВОМЕ УШКОПЉЕНИКУ

у испански сарај.

Овим писмом дајем ти потпуну власт у сарају: заповедај као што бих ја сам заповедао; нека страх и ужас путује уза те: потеци из собе у собу уносећи свуда каштигу: нека се све живо престрави; нека се свако окупа сузама пред тобом: потегни на испит цео харем; почни од робиња, не зазири од моје љубави: све нека се потчини твојему страховитоме суду: обелодани најсакривеније тајне: очисти ми то опогањено место, и врати у њ прогнану врлину. Јер од овога часа ти ми одговараш за најмању погрешку која би се ту учинила. Ја сумњам на Зелију; биће њојзи упућено оно писмо. Да ништа не остане невиђено и неопажено.

Из *** 11. Зилкаде, 1718.

ПИСМО СХLIX.

НАРАСИТ УЗБЕКУ

у Париз.

Велики ушкопљеник умре, дивни господару: па по чем сам ја понајстарији између твојих робова, заузео сам његово место, докле ти не обзнаниш, на коме су се очи твоје уставиле.

Два дана после његове смрти донеше ми једно твоје писмо, које је на њега управљено: ја га не хтех ни по што отворати; лепо сам га завио и оставио докле ми ти не објавиш своју освећену вољу.

Јуче око по ноћи дође један роб те ми каза да је нашао некаквог младића у сарају: одмах устах, тражих брижљиво и уверих се да је то било привиђење.

Љубим ноге твоје, сјајни Господару, и молим те да се ослониш на моју ревност, моју вештину и моју старост.

Из испаханскога сараја 2. Цемадија, 1, 1718.

ПИСМО СL.

УЗБЕК НАРСИТУ

у сарај испахански.

Несретниче! у рукама имаш писма, која садрже брзе и оштре заповести; најмање окле-

вање може мене да баци у очајање, а ти се-диш спокојно изговарајући се тек које чиме!

Тамо се које шта гнусно догађа: може бити да половина мојих робова заслужује смрт. Шилем ти писмо, које ми писа први ушкопљеник пре него што ће умрети. Да си био отворио писмо, које је на њега управљено, ту би нашао кржаве заповести. Читај дакле сада те заповести, и знај да на теби нема главе ако их не извршиш.

Из *** 25. Шалвала, 1718.

П И С М О С Л И.

СОЛИМ УЗБЕКУ

у Париз.

Ако бих још ћутао, био бих крив колико сви они злочинци које ти имаш у својему сарају.

Од мене није ништа крио први ушкопљеник, који беше највернији између твојих робова. Кад виде да ће умрети дозвола ме к себи па ми рече ове речи: Ја умирем; али ми оста на срцу туга, што очи моје, остављајући свет, опазише да су жене мојега господара преступнице. Бог нека га сачува од свију несрећа, какве ја предвиђам! Да хоће дати Бог да се,

после моје смрти, моја претећа сенка појави и опомене ове невернице на њихову дужност. Ево ти кључева од ових страшних места; однеси их најстаријему између Црнаца. Али ако после моје смрти, он не би био довољно смотрен, одмах да известиш о томе својега господара. После ових речи он издахну у моме наручју.

Знам шта ти је писао за мало времена пред што ће умрети, о владању твојих жена. Има у сарају једно твоје писмо, које би унело страх, да је отворено. Оно што си доцније послао украдено је на шест сахата одавде; а не зна се ко је то урадио. Не знам шта је; али се све окреће на опако.

Међу тим твоје жене више немају никаква уздржавања: од како умре први ушкопљеник рекао би човек све им је допуштено: једина Роксана пази на своју дужност и на пристојност. Нарави се кваре сваки дан. Не можеш сад да видиш на лицу твојих жена ону мушку и оштру врлину која некад тамо цароваше: нека нова радост, разливена по овим местима, поуздан је по мојему мишљењу, доказ каквог новог задовољења. У најситнијим стварима опажаш толику слободу, колико дотле није чувено било. Шта више и сами робови показују неку немарност спровођу своје дужности и спровођу вршења по

стављених правила, да се морам томе да чудим; немају више оног заузимања за твоју службу, која пре оживљаваше цео сарај.

Жене ти проведоше осам дана ван вароши, у једној твојој најдаљој кући. Кажу да су поткупиле роба, који је био с њима, па је он на два дана пред што ће оне доћи сакрио два младића у шупљину зида који дели велику собу, одакле су они излазили у вече по што ми одемо да спавамо. Стари ушкопљеник, који нам је сад старешина прави је звекан. он све верује како му се каже.

Ја горим од неког осветног гњева против све ове невере: а кад би Бог хтео, у интересу твоје службе, да ти нађеш да сам ја подобан управљати, обричем ти се, да твоје жене ако не би могле бити поштене, бар би ти морале бити верне.

Из испаханскога сараја 6. Ребијаба, 1, 1719.

ПИСМО СЛII.

НАРСИТ УЗБЕКУ

у Париз.

Роксана и Зелија желеле су да изиђу у поље, ван вароши и ја не имах никаква узрока да им то укратим. Срећни Узбече! ти имаш

жене верне а робове увек будне: ја заповедам у местима, где ми се чини да је врлина избрала себи уточиште. Знај да се тамо не ће ништа догодити што твоје очи не би могле издржати.

Догодила се нека несрећа, која ме веома мучи. Неки трговци из Јерменске, који су скоро стигли у Испахан, донели су били неко писмо од тебе за мене. Ја послах једног роба да га узме; али он буде у повратку злостављен и похаран и писмо се тако изгуби. Пиши ми дакле што можеш пре; јер држим, да у овим променама ти си ми може бити имао нешто важно да заповедиш.

Из Фатиминог сараја 6. Ребијаба 1, 1719.

П И С М О С Л И И.

УЗВЕК СОЛИМУ

у испахански сарај.

Предајем ти мач у руке. Поверавам ти што данас имам најдраже на свету а то је освета. Уђи у тај нови чин; али не уноси у њ ни срца ни сажаљавања. Писах својим женама да ти се жмурећи покоравају: у збрци од толикога злочинства оне ће пасти пред твојим погледима. Треба да се тако владаш како ћеш ми вра-

тити срећу и мир у душу. Учини да ми сарај буде као што га оставих. Али да почнеш испаштањем: сатри преступнике нека задркћу они боји су наумни да то буду. Шта немаш ти очекивати од свога господара за такве важне услуге! До тебе једнога стоји па да заслужиш више него што се може заслужити у твојој стању, више од свију награда какве си икада пожелео.

Из Париза 4. Шабана 1719.

П И С М О С Л И V .

УЗБЕК СВОЈИМ ЖЕНАМА

у сарај испахански.

Нека ово писмо буде гром који пада у сред муња и холоуја! Солим је ваш први ушкопљеник, не да вас чува него да вас каштигује. Нека сав сарај пада ничке пред њим. Он ће вам судити за прошла недела ваша; а од сада ће вас наморавати да живите под тако тешким јармом, да ћете јадиковати за својом слободом ако не узажалите за својом врлином.

Из Париза 4. Шабана 1719.

ПИСМО СLV.

УЗБЕК НЕСИРУ

у Испахан.

Благо ономе који, познавајући сву важност слаткога мирнога живота, одмара срце своје у средини своје породице, и не познаје другу земљу, ван ону у којој је угледао сунце!

Ја ти живим у дивљем ваздуху где ме окружава све што ми је немило, а нема ми ничега што би ме занимало. Обузима ме нека мрачна туга; страхота сам изнемогао: чини ми се да ће ме нестати са свим; и као да сам себе находим тек онда кад ме обузме суревновање те произведе у мојој души страх, сумњу, мржњу и тугу.

Ти ме познајеш, Несире; моје ти је срце било отворено као и твоје. Ја бих тебе жалио кад би ти сазнао моје жалосно стање. По некад ми прођу по шест месеца у чекању гласова из сараја; бројим све тренутке који пролазе; моје нестрпљење њих увек растеже; а кад оно што је тако дуго и тако нетрпљиво очекивано буде близу да дође, на један мах се у мојем срцу учини измена; рука ми дркће да отворим злокобно писмо; оно нестрпљење које

ме је пре морило, сад ми се чини да је најсрећније стање у коме сам могао бити, и ја се бојим да ћу сазнати што год што би за ме било теже од хиљаду смрти.

Али ма какав узрок да сам имао да се укло-ним из отаџбине, и премда имам благодарити што сам још жив својему одласку ипак не могу, Несире, остати дуже у овоме страшном изгнан-ству. А зар и не бих умр'о од саме ове туге? Хиљаду пута наваљивах на Рику да се кренемо из ове туђинске земље: а он се противи мо-јим намерама; задржава ме овде с некаквих хи-љаду узрока: рекао би човек да је он своју отаџбину заборавио, или боље, мене је самог заборавио, толико је хладан спровођу мојега не-повољнога стања.

Тешко мени несретнику! желим опет да ви-дим своју отаџбину а можда ћу тамо још не-срећнији постати! Али шта да чиним? Хоћу да однесем своју главу својим непријатељима. То није све; ући ћу у сарај где ваља да поиштем рачун за страховито време својега одсуства; па, ако нађем криваца шта ће бити од мене? И кад ме сада сама мисао на толикој даљини хоће да سموжди шта ће бити кад се сам о свему уверим? Ако узморам гледати или слу-шати оно што сада не смем да помислим а да се нездркћем? Шта ће бити најпосле ако ка-

штите које изречем буду вечни знаци моје забуне и мојега очајања.

Хоћу се затворити у зидове који ће бити страшнији за мене него за жене које се ту чувају; тамо ћу унети и све своје сумње, њихова умиљавања не могу ми ништа сакрити; у својој постели, у њиховоме наручју ја ћу само уживати од својега немира; у време које је тако мало удесно за размишљање, моја суревњивост умеће се одавати и на то. Недостојни измети људске природе, ви гадни робови којих је срце за свагда затворено свакоме осећању љубави, ви не бисте јадиковали на своје стање, кад бисте знали какво је стање вашег господара.

Из Париза 4. Шабана, 1719.

ПИСМО СLVI.

РОКСАНА УЗБЕКУ

у Париз.

Страх, ужас и ноћ влада у сарају; гнусна га жалост окружава; некакав тигар врши тамо свакога тренутка своју јарост. Погубио је два бела ушкопљеника на правди Бога: множину робова наших продао је, а остале је заповедио те смо измењале међу собом. Спроћу За-

хије и Зелије, у њиховој соби, у ноћној тами, поступљено је са свим недостојно; поганик се није бојао подићи још на њих и своју гадну руку. Он нас држи затворене сваку у својој соби; и премда смо тамо саме самците, он нас ипак нагони да се завијамо. Више нам није дозвољено ни говорити; а било би злочинство да која што напише: сад нам је само слободно плакати.

Чета нових ушкопљеника уђе у сарај и ту нас прѐза и дању и ноћу: наш је сан сав испре-бидан њиховим неповерењем истинским или при-творним. Једно ме још теши а то је да ће ово мало трајати и да ће се моји јади свршити са мојим животом: а он не ће бити дуг, зли Узбече, не ћу ти оставити ни времена да можеш обуставити ове све увреде и неправде.

Из испаханскога сараја 2, Махарана, 1720.

П И С М О С L V I I .

ЗАХИЈА УЗБЕКУ.

у Париз.

О Боже, варварин ме вређа и срамоти и самим начином каштиговања! наметнуо ми казну, против које се образност мора подићи; казну која ме понижава да већма и не може

бити; каштигу која ме тако рећи враћа у детињство.

Моја душа, понижена срамотом, осећаше сама себе, и почињаше да се гнуша, кад се од моје дреке разлегаху сводови харемски. Ја сам молила за милост најпоследњег између свију људи и гледала да га ублажим докле је он бивао све опорији и неумољнији.

Од тога доба његова подла и вређајућа душа подиже се више од моје душе. Његово присуство, његови погледи, његове речи, све несреће грунуше на ме да ме оборе. Кад сам сама, бар имам ту утеху да могу сузе лити; али кад ми он изађе пред очи, обузме ме ватра; осетим се немоћна и падам у очајање.

Овај тигар усуђује се говорити да се све то ради по твојој заповести. Хоће да ми одузме и саму љубав и да опогани већ и осећања срца мојега. Кад ми помене име онога, кога ја волим, онда више не могу себе да жалим, онда би могла само умрети.

Ја издржах твоје одсуство и сачувах своју љубав једином снагом љубави. Ноћу, дању и сваког тренутка о теби сам мислила. Поношах се том својом љубављу; а твоја ми опет прибављаше овде поштовања. Али сада Не, не; ја даље не могу трпети понижења у које сам сурвана. Ако сам права, дођи да ме во-

лиш: дођи и ако сам крива да издахнем пред твојим ногама.

Из испаханскога сараја 2, Махарана, 1720.

ПИСМО СLVIII.

ЗЕЛИЈА УЗБЕКУ

у Париз.

Хиљаду миља далеко си од мене, и опет находиш да сам крива! преко хиљаду миља даљине наређујеш да се ја каштигујем!

Кад варварски ушкопљеник диже на ме своје гадне руке то он ради по твојој заповести: то мене вређа тиран а не онај који извршује његово тиранство.

Можеш, колико ти је год воља, увећавати зло поступање спровођу мене. Моје срце је мирно од онда од када преста тебе волети. Твоја душа опада, и ти постајеш нечовечан: буди уверен да ни сам ниси срећан.

С Богом!

Из испаханскога сараја 2, Махарана, 1720.

ПИСМО СЛІХ.

СОЛИМ УЗБЕКУ

у Париз.

Жалим себе, а жалим и тебе, дивни господару: никад верна слуга није дошла до толиког очајања, докле дођох ја. Ево твојих и мојих несрећа: тек дркћући усуђујем се да ти их опишем.

Кунем ти се свим небесним пророцима да сам, од како ми ти повери своје жене, бдио и дању и ноћу над њима; ни једног тренутка није престала моја зевња. Своју службу отпочех каштигама, које и кад прекратих, не прекратих својега оштрога изгледа и држања.

Па шта да ти кажем? На што да ти хвалим верност, од које не би за те никакве користи? Заборави све моје прошле услуге; сматрај ме као издајника и казни ме за сва она недела, која не могах препречити.

Роксана, поносита Роксана... о Боже, коме од сада да се поверује? Ти сумњаше на Зелују; а за Роксану ниси ни бриге имао: по оно њезино оштро поштење било је само љута обмана; то је био покривач њезине невере. Њу ја затекох у наручју једнога младића, који кад виде да је онажен, јуриши на мене и два пута ме удари ножем. Ушкопљеници, дотрчавши на

запомагање опколише га; он се дуго брани, многима зададе ране; па хтеде још да се врати у собу, да умре, говораше нам, пред очима Роксаниним. Најпосле га надвали већи број и он се стропошта пред нама.

Не знам, сјајни господару, да ли да чекам твоје оштре заповести. Ти си ми предао у руке да се освећујем за тебе; па не треба да сам у томе спор.

Из испаханскога сараја 1. Ребијаба, 1, 1720.

П И С М О С Л Х.

СОЛИМ УЗБЕКУ

у Париз.

Ja ce već sklonih da kashitigujem; tvoje će nesreće iščeznuti odmah.

Već opažam neku tajnu radost: moja i tvoja duša stišaće se: zločinство ћемо затрти а и само поштење ће побледити.

О ви које сте само за то створене да не познајете својих осећања и да будете срдите на саме своје жеље, ви што сте увек жртва стида и поштења, што вас не могу гомилама да скуним у овај несрећни сарај ге да се ту упрестите од силне крви, коју ћу ту пролити!

Из испаханскога сараја 2. Ребијаба, 1, 1720.

*resolm
cesser
sens
amiantor*

ПИСМО СЛХІ.

РОКСАНА УЗБЕКУ

у Париз.

Цела је истина да сам те варала; поткупила сам твоје ушкопљенике: титрала сам се твојим суревновањем и твој гадни сарај ја сам знала претворити у место благовања и задовољства.

Сад умирем; отров ће потећи ето сада кроз моје жиле: јер шта ћу више овде, кад нема на свету ни оног јединог човека, који ми је одржавао живот? Ја умирем, али ће онда сенка моја поћи с великом пратњом: преда мном ћу испратити све ове погане стражаре, који су пролили толико најлепше крви на овоме свету.

Како си могао мислити да ћу ја бити толико тупа да верујем да сам рођена на свет само за то да обожавам твоје ћуди; да ти, докле себи дозвољаваш свашта, имаш право украђивати мени сваку жељу? Не, не; ја сам могла боравити у ропству, али сам била увек слободна. Ја сам поправила твоје законе по законима природним, и разум ми је био увек независан.

И још ваља да ми захвалиш за жртву, коју сам ти чинила; за то што сам се понижавала показујући се да те волим; за то што сам подло хранила у својему срцу оно, што је требало

да објавим целоме свету; најпоследње што сам обесвећивала врлину трпећи да се врлином назива моја покорност твојим ћудима.

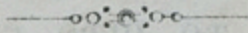
Ти се чуђаше што ниси нашао код мене ону обичну ватру љубави; а да си ме боље познавао, опазио би у мени сву жестину мржње против тебе.

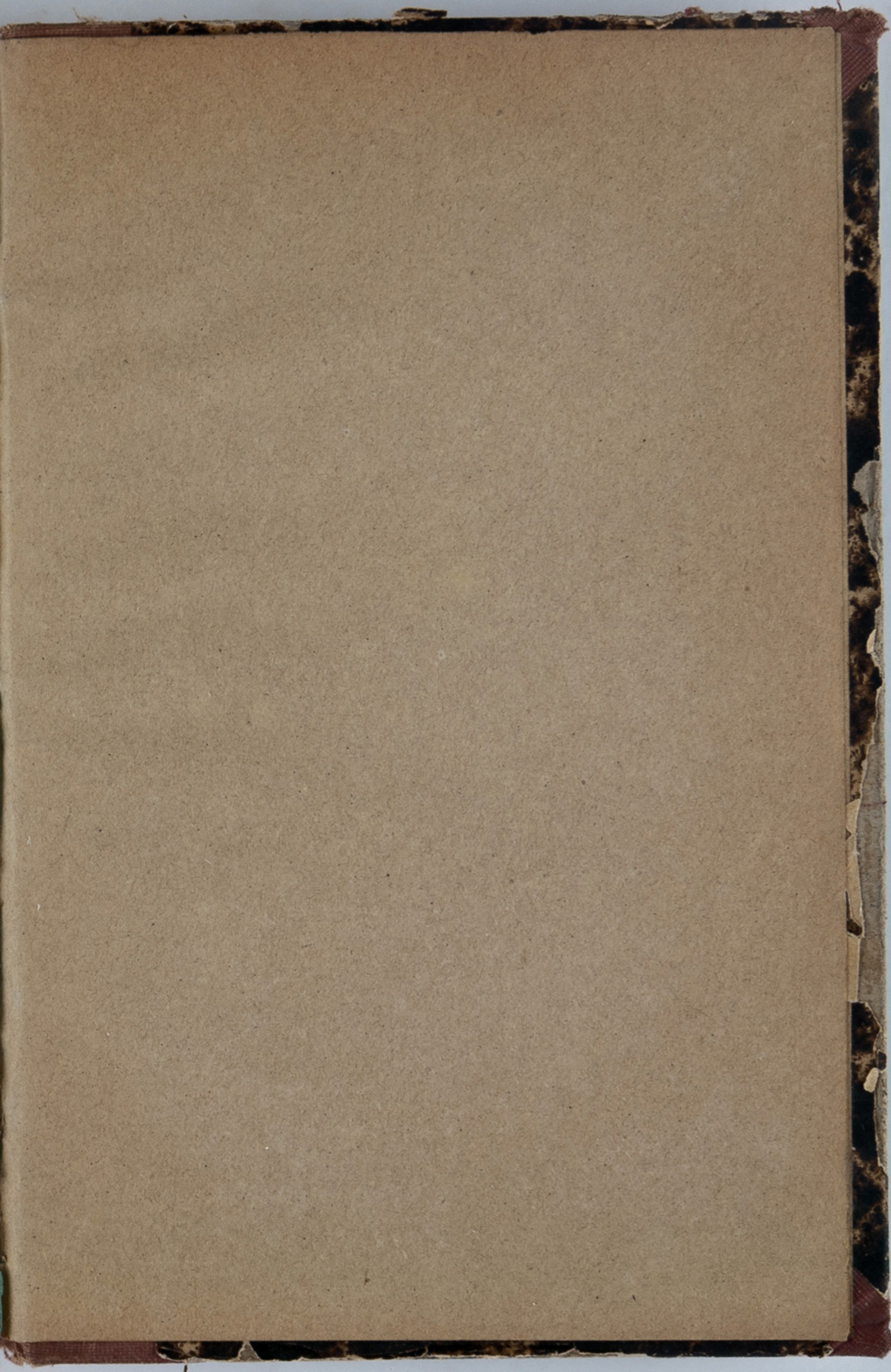
Али си ти дуго био добре среће држећи да срце, као што је моје, може бити покорно. Ми бејасмо обоје срећни: ти држаше да вараш мене, а ја варам тебе.

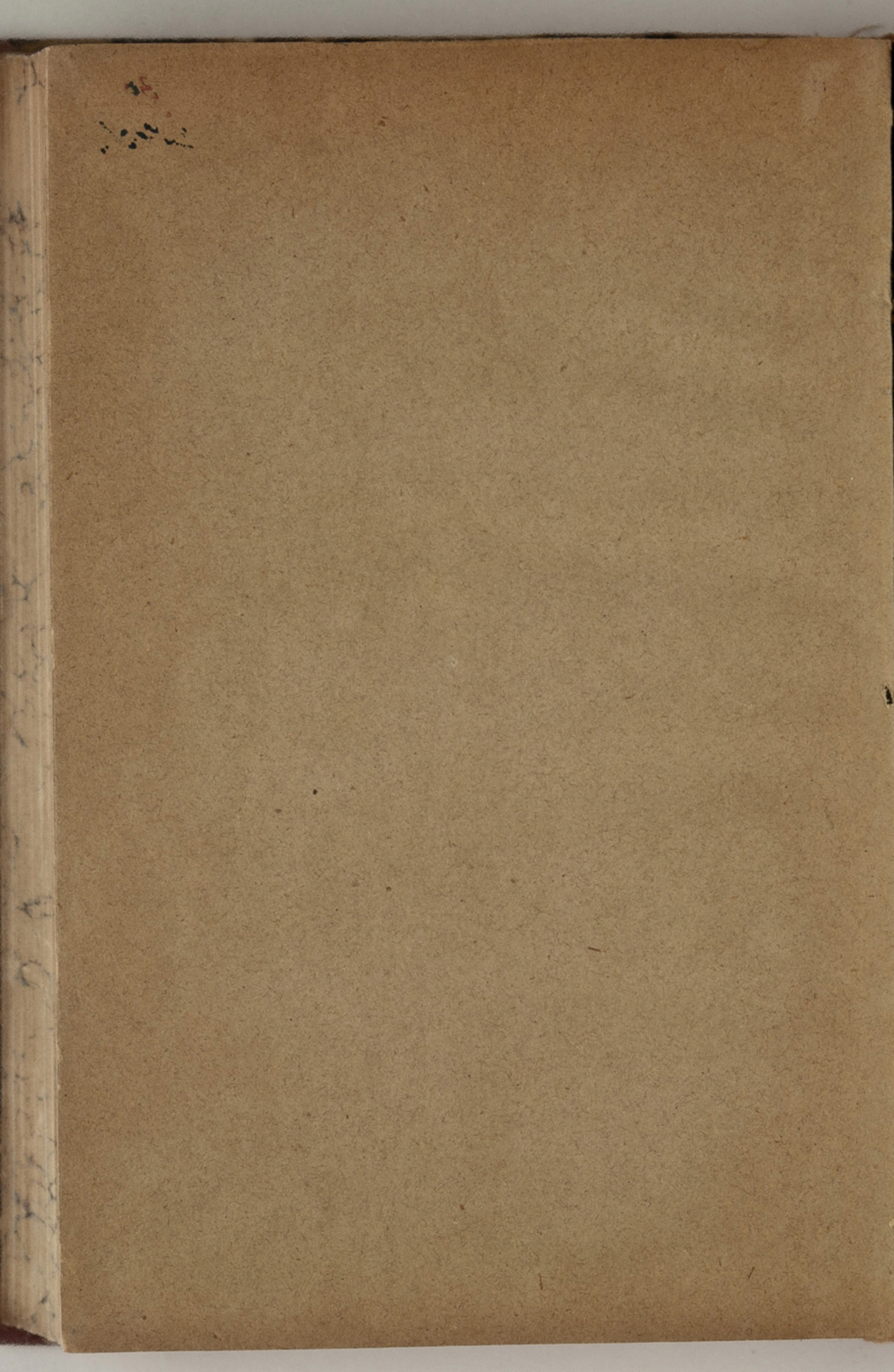
Овакав говор јамачно ће ти се учинити нов. Може ли то бити да те обременим тугом и још да те наморам да се дивиш мојему јунаштву? Али шта би, би; отров ме прождире; снага ме моја оставља; перо ми пада из руке, осећам да ми слаби све па и сама мржња; умирем.

Из испаханскога сараја, 8. Ребијаба, 1. 1720

Крај персијским писмима.

380 -

2946/4

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Радсрп II 690/1.1